

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru
Matice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady
Ministerstva kultúry SR*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferencíková, Ján Findra, † Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Mária Šimková, Iveta Vančová, Marta Zamborová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KAČALA, J.: Osobnosti slovenskej jazykovedy 20. storočia (7)	193
LALIKOVÁ, T.: Z dielne alchymistu ..	199
KAČALA, J.: Vyjadrenie neistoty pri slovách <i>otázka, otáznik, otázky</i>	207
GARABÍK, R.: O písmenách <i>Š a T</i>	211

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

MAJTÁN, M.: O slovenských priezviskách	216
--	-----

ROZLIČNOSTI

Priezvisko <i>Irsák</i> . M. Majtán	222
Význam podstatného mena <i>prípravok</i> . S. Mislovičová	223

SPRÁVY A POSUDKY

Odišla jazykovedkyňa PhDr. Elena Smiešková. M. Považaj	224
Profesor Horecký už nepríde... I. Masár	226
Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. N. Janočková	228
Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky. G. Miššíková	234

SPYTOVALI STE SA

Skracovanie cudzích mien typu <i>Gyula</i> . M. Považaj	238
O slovese <i>zlaňovať</i> . I. Vančová	249

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Nové výrazy (52). S. Duchková	240
Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (34). A. Oravcová	244

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Jazyková ozvena zo športových reportáží. I. Masár	251
O význame slova <i>alternatíva</i> . E. RISOVÁ	252
<i>Miešané vajcia?</i> K. Habovštiaková	252
Spoluhláska <i>r</i> v cudzojazyčných menách. J. Kačala	253
<i>Flexibilnejšie cestovanie?</i> J. Horecký	254
<i>Krdeľ vtákov, nie stádo vtákov</i> . I. Masár	255
<i>Lomítko je lomka</i> . M. Považaj	256

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, Jazykovedného odboru Matice slovenskej a Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry SR. Ročník 40, 2006, č. 4. Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 144,- Sk, jednotlivé čísla 24,- Sk. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin. Registračné číslo 7050. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.
© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave
© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila: Tlačiareň BEN & M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2006

Cena 24, – Sk

Osobnosti slovenskej jazykovedy 20. storočia (7)
Ján Oravec – Ladislav Dvonč – Anton Habovštiak

JÁN KAČALA

V záverečnej časti súboru našich príspevkov venovaných význačným osobnostiam slovenskej jazykovedy 20. storočia predstavujeme profily troch zástupcov tretej generácie profesionálnych slovenských jazykovedcov, ktorí sa systematicky a prehĺbene zaoberali predovšetkým otázkami slovenskej morfológie, syntaxe a komplexným opisom slovenských nárečí.

Ján Oravec (1922 – 1986). Narodil sa v Rozbehoch v okrese Senica. Základnú a strednú školu navštevoval v rodisku, v Senici a v Brezovej pod Bradlom, stredoškolské odborné štúdium skončil na Učiteľskom ústave v Bratislave. Ako učiteľ pôsobil na viacerých základných školách na západnom Slovensku. V rokoch 1945 – 1949 popri vykonávaní učiteľského povolania študoval slovenský jazyk a filozofiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Vysokoškolské štúdium zavŕšil r. 1949 štátnou skúškou a r. 1950 doktorátom filozofie. Od r. 1948 spolupracoval s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV pri dotazníkových výskumoch pre Atlas slovenského jazyka, od r. 1951 sa stal pracovníkom ústavu. Od r. 1977 účinkoval ako docent a od r. 1981 ako profesor slovenského jazyka na Pedagogickej fakulte v Nitre. Umrel v Bratislave.

Vo vedeckej práci obsiahol širokú problematiku súčasnej spisovnej slovenčiny, najmä jej gramatického systému, dejín spisovnej slovenčiny, slovenských nárečí, pravopisu, jazykovej kultúry, štylistiky a jazykovej

výchovy. Je spoluautorom reprezentatívneho diela slovenskej jazykovedy – *Morfológia slovenského jazyka* z r. 1966, ktorá vznikla pod koncepčným vedením Jozefa Ružičku: napísal do nej kapitoly o zámenách a o predložkách. Predložkám je venovaná i samostatná monografia *Slovenské predložky v praxi* z r. 1968. Jednou z ústredných tém Oravcovej vedeckej činnosti bola problematika slovesa a slovesnej väzby: o tejto téme napísal rozsiahlu monografiu *Väzba slovies v slovenčine* (1967). V prvej polovici 80. rokov uverejnil dôležité syntézy v podobe vysokoškolských učebníc slovenskej syntaxe (1982) a morfológie (1984). Na tvorbe týchto kolektívnych prác sa zúčastnil ako rozhodujúci autor z koncepčného aj rozsahového hľadiska. V spoluautorstve vyšla aj *Príručka slovenského pravopisu pre školy* (1. vyd. 1973, 11. vyd. 1988), do ktorej skoncipoval teoretické a výkladové časti a ktorá významne ovplyvňovala jazykovú prax a vyučovanie slovenského jazyka v základných a stredných školách. Čiastkové výskumné otázky spracúval v početných vedeckých štúdiách publikovaných v domácich aj zahraničných vedeckých periodikách. Vedecké práce Jána Oravca sú založené na dôkladnej znalosti skúmanej problematiky, vychádzajú z jasne formulovaného teoretického stanoviska, ako aj z bohatého a starostlivo vybratého jazykového materiálu zo slovenskej literárnej praxe a z ľudovej slovesnosti a majú vyústenie vo zvyšovaní jazykovej kultúry u nás a slúžia potrebám jazykovej výchovy.

V práci v okruhu spisovného jazyka a jazykovej kultúry zastával líniu pevného spojenia spisovnej reči s ľudovou rečou, usiloval sa o stabilizáciu normy spisovnej slovenčiny a o zodpovedajúcu kodifikáciu spisovnej slovenčiny a jej pravopisnej sústavy. V Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV patril k najhorlivejším podporovateľom úsilia Jozefa Ružičku ako riaditeľa ústavu o zvyšovanie kultúry spisovnej slovenčiny, o skvalitňovanie jazykovej výchovy školskej i mimoškolskej a popularizáciu jazykovedných poznatkov v širokej jazykovej praxi. Dlhé roky pôsobil ako aktívny člen redakčnej rady a prispievateľ časopisu *Kultúra slova* od jeho založenia r. 1967 a ako prispievateľ do jazykových rubriek v celospoločenských komunikačných prostriedkoch, organizoval cykly prednášok pre učiteľov slovenského jazyka (prednášky boli aj uverejnené vo viacerých zborníkoch pod názvom *O slovenčine pre slovenčínarov*, ktoré sám zredigoval), zúčastňoval sa na besedách medzi učiteľmi, v redakciách a na iných fórach. Rozoberal teore-

tické aj praktické otázky vyučovania slovenského jazyka, mnoho rokov bol členom redakčnej rady metodického časopisu *Slovenský jazyk a literatúra v škole* a je aj autorom a spoluautorom mnohých učebníc slovenského jazyka, učebných textov a cvičebníc najmä pre základné školy.

Uverejnil viaceré štúdie s tematikou slovenských nárečí a ako dôveryný znalec slovenského jazyka, a to spisovného jazyka aj slovenských nárečí, v spoluautorstve sa zúčastnil na tvorbe *Inventára syntaktických javov v slovenských nárečiach* (1974). Ako vysokoškolský pedagóg zorganizoval dve celoštátne konferencie s tematikou slovenskej syntaxe a jej vyučovania (konferencie boli v Nitre r. 1979 a 1982). Z okruhu dejín spisovnej slovenčiny venoval pozornosť Martinovi Hattalovi, Samuelovi Cambelovi, Jozefovi Ignácovi Bajzovi, ako aj všeobecným otázkam dejín spisovného jazyka. Veľkú pozornosť venoval rozboru umeleckého jazyka, najmä klasikov slovenskej realistickej literatúry (Martin Kukučín, Jozef Gregor Tajovský, Ludo Ondrejov a iní), ako aj jazyka ľudovej slovesnosti a ich postavenia v súčasnej spisovnej slovenčine. Na čulom živote odboru v 50. – 80. rokoch 20. storočia sa zúčastňoval aj uverejňovaním početných odborných a popularizačných článkov v dennej tlači a iných periodikách, recenzovaním jazykovedných publikácií v odborných časopisoch, uverejňovaním správ o jazykovedných podujatiach, príležitostných príspevkov a podobne. Ako vysokoškolský pedagóg sa zúčastňoval aj na príprave mladých vedeckých pracovníkov.

Ladislav Dvonč (1926 – 2003). Narodil sa v Humennom. Základnú a strednú školu navštevoval v Medzilaborciach, Spišskom Podhradí a v Levoči; tu aj maturoval. V rokoch 1945 – 1948 študoval na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave slovenský jazyk a históriu, v rokoch 1948 – 1949 na Jagelovskej univerzite poľský jazyk a históriu. Od r. 1949 až do odchodu do dôchodku v r. 1991 bol pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, medzitým v rokoch 1956 – 1957 pôsobil ako odborný pracovník na Vysokej škole ruského jazyka a literatúry v Prahe. R. 1960 sa stal kandidátom filologických vied, r. 1986 doktorom filologických vied v odbore slovenský jazyk. Umrel v Bratislave.

Vedecky sa venoval najmä výskumu slovenskej morfológie, osobitne morfológie podstatného mena a slovesa, ďalej fonológie, slovnej zásoby

a tvorenia slov, onomastiky, jazykovej kultúry, dejín slovenskej jazykovedy a pravopisnej sústavy. Osobitnú kapitolu v jeho práci predstavuje bibliografia slovenskej jazykovedy, najmä slovákistiky. Je spoluautorom *Morfológie slovenského jazyka* z r. 1966: do nej spracoval kapitolu o skloňovaní podstatných mien. Toto dielo, skoncipované pod vedením Jozefa Ružičku, má aj výraznú kodifikačnú platnosť v oblasti slovenskej morfológickej sústavy. Dynamické tendencie v okruhu celej morfológickej sústavy slovenčiny si všíma v monografii *Dynamika slovenskej morfológie* z r. 1984. Hláskoslovnej tematike je venovaná práca *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* z r. 1955, ako aj početné štúdie a články uverejnené v rozličných periodikách. Problematiku rytmického zákona a jeho uplatňovania v praxi sledoval takmer výlučne v písomných prejavoch a na základe dlhodobého pozorovania vývinových tendencií nadobudol presvedčenie, že tzv. výniemik z rytmického zákona v spisovnej praxi postupne pribúda.

Celoživotne sa venoval výskumu pravopisnej sústavy spisovnej slovenčiny v zásadných veciach aj v jednotlivostiach a vzťahu zvukovej podoby spisovnej slovenčiny a jej písomnej podoby. Sústavne sledoval nové javy v slovenskom pravopise a navrhoval ich praktické riešenie. Usiloval sa o racionalizáciu slovenského pravopisu. Táto jeho pracovná orientácia vyvrcholila pri koncipovaní nových *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1991, v ktorých sa stal autorom prevažnej časti výkladového textu prichystaného podľa vypracovanej koncepcie.

Ako spoluautor sa zúčastnil na skoncipovaní ďalších významných kolektívnych diel slovenskej jazykovedy, ako je *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* z r. 1989 a Encyklopédia jazykovedy z r. 1993, a je autorom veľkého počtu štúdií a článkov z okruhu slovnej zásoby, hláskoslovia, jazykovej kultúry a jazykovej výchovy.

Popri výskumnej činnosti, ktorú charakterizuje široký záber skúmanej tematiky, všestranné vedecké osvetľovanie skúmaného javu a práca s bohatým dokladovým materiálom získaným excerpciou písomných prejavov z rozmanitých štýlov spisovného jazyka, veľa úsilia venoval organizačnej práci v odbore (ako dlhoročný vedecký tajomník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, člen mnohých odborných komisií pri centrálnych úradoch a podobne) a redakčnej činnosti (ako mnohoročný výkonný redaktor *Slovenskej reči* a člen redakčných rád odborných časopisov).

Významnú službu odboru preukázal ako bibliograf. Knižne vydal (v spolupráci s Maticou slovenskou) štyri rozsiahle bibliografické súpisy, v ktorých systematicky spracoval bibliografiu slovenskej jazykovedy za roky 1948 – 1965. Sústavne pripravoval a pri životných jubileách jazykovedcov a iných príležitostiach uverejňoval v časopisoch a zborníkoch personálne bibliografické súpisy za isté obdobie alebo za celý život. Táto Dvončova pracovná orientácia vrcholí v štyroch objemných zväzkoch pod názvom *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov* (I. zv. r. 1987, II. zv. 1997, III. zv. 1998, IV. zv. r. 2003), v ktorých zachytáva jazykovednú produkciu na Slovensku za obdobie od r. 1925 do r. 2000. Okrem toho Ladislav Dvonč spracoval rozličné výberové bibliografie a publikoval ich v Českej republike, v Poľskej republike a v ďalších krajinách.

Anton Habovštiak (1924 – 2004). Narodil sa v Krivej v okrese Dolný Kubín. Základnú a strednú školu navštevoval v rodnej obci, v Trstenej, a Dolnom Kubíne, kde r. 1946 zmaturoval. V rokoch 1946 – 1951 študoval slovenčinu a francúzštinu na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. R. 1950 sa stal pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave a pracoval v ňom ako vedecký pracovník takmer pol storočia. Jeho hlavným pracovným poľom boli slovenské nárečia, zbieranie nárečového materiálu, jeho mnohostranné využívanie a vedecké spracúvanie. Osobitnú pozornosť venoval rodným oravským nárečiam. Prispel aj k organizácii dialektologického výskumu na Slovensku ako vedúci dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu v 50. rokoch 20. storočia a ako tajomník dialektologickej komisie pri ústave. Významnou mierou sa zaslúžil o uplatňovanie a rozvoj jazykovozemepisnej metódy pri výskume slovenských nárečí pre potreby *Atlasu slovenského jazyka*, ako aj *Celoslovenského jazykového atlasu*. Veľkú časť svojho tvorivého potenciálu venoval literárnej tvorbe: zbieraniu, písaniu a vydávaniu ľudových rozprávok a povestí, je autorom románu *Plátennícka pieseň*, zbierok noviel, esejí a vecnej literatúry. Angažoval sa aj ako kultúrny publicista, ako autor spomienkových a meditatívnych textov a scenárov na televízne spracovanie biblických príbehov. Umrel v Bratislave.

Anton Habovštiak utvoril neobyčajne rozsiahle jazykovedné a literárne dielo. Na základe rodinnej výchovy a pevnej osobnostnej orientácie si

vypestoval neobyčajne živý vzťah k rodnému Slovensku, jeho ľudu a jeho reči a túto reč nielen analyzoval ako vedec, lež o jej bohatstve, rozmanitosti a kultúre vydal praktické svedectvo aj svojou zberateľskou a literárnou činnosťou. Slovenské nárečia skúmal ako originálny a jedinečný prejav tvorivosti a kultúry slovenského človeka, z mnohých hľadísk osvetľoval vzťah medzi slovenskými nárečiami a spisovnou slovenčinou ako stále živý a dynamický a slovenčinu, najmä jej slovnú zásobu, videl ako významnú a centrálnu súčasť slovanských jazykov a slovanského sveta vo všeobecnosti. Túto dimenziu vo svojej činnosti mohol uplatňovať a rozvíjať aj ako člen Medzinárodnej komisie pre Celoslovenský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov, aj ako člen redakčného kolégia tohto atlasu v rokoch 1977 – 1993. Od r. 1992 bol členom redakčnej rady slavistického časopisu *Slavica Slovaca*.

Pozorne si všímal aj slovenčinu ako literárny jazyk a osobitnú pozornosť pritom venoval rozboru jazyka a štýlu svojich oravských literárnych rodákov Pavla Országha Hviezdoslava, Martina Kukučina a Ladislava Nádašiho Jégého, ale aj ďalších významných slovenských prozaikov.

Anton Habovštiak je autorom knižných prác: *Oravské nárečia* (1965), *Hviezdoslav a slovenčina* (1969), *Oravské chotárne názvy* (1970), *Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu* (1983), *Atlas slovenského jazyka 4. Lexika* (1. a 2. časť 1984), *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)* (1993), troch lexikografických prác uverejnených v sérii *Krátkych slovníkov slovenských nárečí* (v rokoch 1995, 1997 a 1998) a *Túžba po poznaní* (2003). V spoluautorstve vydal: *Dotazník na výskum slovenských nárečí II* (1964), *Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus* (1968), *Slovník slovenských nárečí. Ukázkový zväzok* (1980), *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas: serija fonetiko-grammaticeskaja* (1988), *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja* (1988), *Encyklopédia jazykovedy* (1993), *Slovník slovenských nárečí I. A – K* (1994). Je aj autorom početných vedeckých štúdií, v ktorých sa venoval aj norme spisovného slovenského jazyka, jeho kodifikácii a kultúre, ďalej odborných článkov, recenzií a príležitostných textov.

Z dielne alchymistu

TATIANA LALIKOVÁ

Už od nepamäti sa ľudia pokúšali namiešať nápoj večnej mladosti, vyrobiť z obyčajných kovov zlato či striebro alebo objaviť kameň mudrcov. Začiatky alchymie siahajú do prvého storočia nášho letopočtu do Alexandrie, odkiaľ sa v priebehu stredoveku teoretické poznatky a praktické skúsenosti šírili po celej Európe a dostali sa aj na naše územie.

K najstarším alchymistickým dielam napísaným súdobou slovenčinou patrí spis neznámeho autora s názvom *Opuscula artis chymicae* zo 17. storočia. Jeho podstatnú časť tvoria prepisy jednotlivých kapitol z diel alchymistu, ktorý vystupoval pod menom Basilius Valentinus a významného chemika Johanna Rudolfa Glaubera, ktoré boli napísané v 15. storočí. Z tohto diela sa dnes môžeme dozvedieť aj to, aké nádoby, prístroje, chemické látky, nerasty, pracovné postupy a chemické reakcie používali alchymisti vo svojich dielňach.

V alchymistickej „kuchyni“ sa rozmanité látky upravovali trením pomocou **tľčika**: *sswabel a žjwe strjbro utrig wespolek na dreweneg hladkeg miske z drewenym tlčkem* alebo drvením v masívnej nádobe nazývanej **mažiar**: *kdy sswabel ze solu se vykuryl, wezmy tygel z pecky a tak horuco wysip tu mixturu do mažaru a utlučž na drobno*.

Celé kusy alebo rozdrvené časti sa spracúvali žíhaním alebo tavením v **cementbukse**, teda v ohňovzdornej nádobe tvaru zrezaného kužela: *wezmy techdy hlijnenu cementbuchs u aneb tigel, wlož do neho popela, do prostredku wstaw železnu buksu, v tégli* alebo v **tégličku**, v **kapele** a v **kapole**, čo boli nádoby takisto vyrobené zo žiaruvzdorného materiálu: *naplnj s njm geden mocny tigel až do wrchu, wsad to do pecky; nawrtagicz negprw w ty(g)lowem dne nekolik djrek, ten tygliček zakrig crepkem u wrchu a zalutug dobre; nagdess na spodku oloweneho krale, ktereho mužess na kapolj zehnaty; odbig krale a shust na kapely tuhym ohnem*. Inokedy sa prepaľovali na **teste**, teda na plochej hlinenej nádobe: *polož to olowo na rozpaleny test a kdy počne olowo na teste yhratj, techdy wnasseg ten zlaty prasseg na test do olowa*. Takéto úpravy nerastov sa vykonávali alebo v krytom ohnisku s hlinenou klenbou – v **peci**, v **piecke**: *palj se kral za 3 dny w pecy hrnčar-*

*skeg; aby fluss olovo nežežral, zasad z tigem do pecky; wlož tu naplnenu retortu z rudu do pecky, do ktorej sa mohla surovina privádzať žľabom nazývaným **mulda**: wezmy gednu drewenu muldu, namastiwsse tu samu woskem anebožto logem, wyleg to olovo na tu muldu a nech, att se trochu ustogi, alebo na časti pece alebo kozuba s otvoreným ohňom – na **ohništi**, na **ohništiatku** alebo v **ohni**, kam sa nerasty v nádobách vkladali buď priamo do ohňa: *mužu se takowe regulusy antimonialske na ohnjssti w pecky priozdobeneg čistitij; na to ohnjsstiatko wnasseg tye regulusy z ližjcu; zeležne opilky a obecneho sswablu, wezmyže potom geden tigel, wsad ho do ohne, wložiwjsse to antimonium do neho, ssmelcug, alebo sa układali na železnú mriežku, na ktorej horelo palivo, na **rošt**: pristrog pecek na čtyryuhly aneb y okruhly, w kteremžto ma bitj železny russt, uprostred na russte udeleg ohnjsstjatk z dobreg prepaleneg hlíny hrncy(r)skeg na spusb testu aneb capelli, na to ohnjsstiatko wnasseg tye regulusy z ližjcu.**

Po roztavení sa látky prelievali do vypuklej nádoby nazývanej **gišpukel**: *wygmy to z ohne a wley do gysspukla aneb mažare, prikrig mažar aneb gispukel železnu plechu a nech tak ochladne alebo do **pelikánu**, **pelikánku**, čo boli nádoby so zúženým hrdlom: *postaw potom pelikanek in philosophorum fumum, deg mu negprw tjchy subtilny, zawretj a paricy ohen; wlož to wssecko do pelikanu, ktery tak weliky ma bitj, aby se try částky s tuto compositiu naplnilj, alebo sa nerasty ďalej spracúvali na širšej miske **šerblici**: *utrjg mezy to dwa krate tolko sulphuris, nech to tak na ssyrokeg misce aneb sserblicy w lahodneg teplosti se wykurgtj, ktorá sa prikrývala príklopom nazývaným **mufik**, **mufel**: *postaw to potom ze sserblicu pod mufflem na ohnjsste; nech to tak na ssyrokeg misce aneb sserblicy w lahodneg teplosti se wykurgtj. Nádoby sa mohli pevne, hermeticky uzavrieť, teda **sigilovať**: *wezmy potom ten (roztok), do ktoreho tge zlate kropege wpaduwali, wleg ho in pelikanum, sigillug to hermetice, alebo pevne uzavrieť pomocou luta (zmesy hlíny a hnoj) – **prilutovať**, **zalutovať**: *kdy pak nechcess stribro z mediu detonnowatj, techdy prilutug na kolbu geden recipient; zalutug tu prikiwku tak, aby tobe zaden dym nikudj nemohol ugiti.******

Pri svojich pokusoch alchymisti používali aj jednoduchý destilačný prístroj, ktorý sa obyčajne skladal z vydutej nádoby s úzkym hrdlom – z **retorty**: *distillatio gest, když z gedneg nadoby do druheg se spiritus distilluge, totižto z retorty alebo z banky s dlhým zužujúcim sa hrdlom – z **kolby**: *ty si**

*wssecken sp(i)r(it)us vitrioli do kolby wliat, techdy deg ohen do pecky pod piesek, w kterem kolba stogi, a nech at tak spolu wre, na ktoré sa čo najtesnejšie upevňovala sklená, hlinená alebo kovová nádoba klobúkového tvaru **alembik**, v ktorej sa kondenzovali pary: wezmy potom twu solutiū, wlož gj do oblutowaneg kolby aneb retorty, postaw na nj alembik. Pary sa **dučelkou**, teda rúrkou – retorta u wrchu musy metj gednu rurku aneb dučelku – odvádza do zachytávacej nádoby nazývanej **recipient**: co pres alembik wody presslo, tu wleg opet do kolby, postaw na nj alembik, ten s tyma crystalliky a distillug, techdy se tie solvugu a do recipientu wteču.*

Alchymisti používali a pracovali s chemickými látkami a zlúčeninami, s ktorých názvami sa aj dnes môžeme stretnúť v chemických a farmaceutických laboratóriách. Napríklad zlúčenina ortuti s kovom bola **amalgama**: *purgowaneho žjweho strjbra, ktere negprw skrze zemiss pretlačene gest 6 partes, udeleg s toho amalgama, ťažký kovový prvok bielej farby bol **bizmut**: mineralia obsahuj w sobe wsseligake rudy, metalla, mineralia, markasjty, wsseligakowe byzmuty a kamenj, budto-li su sproste, aneb drahe kamenj; bismutus et marcasita bywagu take skrze tincturu w zlato učinene; horčik bol **magnézia** a uhličitan horečnatý **biela magnézia**: bjlu magnesij war w mocne wode a mocnym ohnem, až y negwyžšsy čerwenost dostane; magnesia gest materia lapidis philos. anebože marchazita. Ortuť nazývali **merkúrium**, **merkúrius**: misseg tu materiu z drewenu lopatečku, wezmy od ohne a deg mu ochladnutj a mercuriusowy na spodek se usadnutj; w ktere praecipitatij zlato mercurium wssecko in aqva mercuriali k sobe pritahlo; čpavková amónna soľ bola **salmiak**: salmiac gest take temer same sal volatile, ktery se ex urina, sanguine a z sadcy roby; síra vo všeobecnosti bola **sulfur**: wpust do to(ho) menstrum neco sulfure na subtilny prach; čistená síra sa nazývala **biely**, **figovaný** alebo **živý sulfur**: mnohimy gmeny se gmenuge, gakožto martech, bily kamen, bile zlato, plny mesicz, bila zem, ziwy sulphur, bile wapno, corpus calcinatum, sal metallicum etc.; gest ten bily a ffigowany sulphur naglepsse bezoaticum, bezpečnegssy k uziwanj nežli ten od Orientu; nečistená síra bola **čierny sulfur**: gakowym spusobem se černy sulphur bielitj a čistitj ma. Kyselina sírová sa nazývala **vitriol**: latinsky pak vitriolum se gmenuge; predstavene mužu bitj, gako take y z grinsspanu aneb z medj muže se vitriol pripravitj.*

Názvy mnohých látok by sa však dnes mohli zdať chemikom zvláštne a nezrozumiteľné. Niektoré pomenovania mali svoj pôvod v latinčine. Žltá

arzenová farba sa nazývala **auripigment**: *wlož do tygle gednu wrstwu medj a druhu wrstwu arsenicu, auripigmentu anebo sswablu*; kyselina boritá – **laton**: *laton gest neciste čerwene corpus, anebo laton gest negprwssj černost*; roztok chloridu draselného, teda čpavok, bol **salamoniak**: *wrutiwsse techdy do toho luhu 1 1/2 tb. salarmoniaci, wleg do kolby*; prírodný alebo umelo pripravený dusičnan alkalických kovov alebo žieravín, dusičnan draselný, dnes nazývaný aj liadok, bol **sanitra**: *sanjtru muzess užjwati misto flussu k smalcowanj rudy sstribrneg aneb gakegkoli gineg*; zásaditý síran ortuťnatý bol **turpít**: *wezmyže ten praecipitat a wymig ho čistu a wlažnu wodu, techdy bude pekny žlty a prezrysty, nalog nan trochu ružoweg wody a abstrahug gu zase prečž, ususs to dobre, techdy dostaness pekny turbith, genž secko purguge*.

Názvy iných látok pochádzali z nemčiny. Fluorid draselný bol **flus**: *sanjtru muzess užjwati misto flussu k smalcowanj rudy sstribrneg*, kyslíčnik olova alebo iných kovov v podobe kryštalických lupienkov bol **glieda**: *popel wezmy a prideg k tomu 1 tb. gledy, techdy dostaness bohátu odplatu za twu pracu*; zásaditý uhličitan meďný bol **krušpán** alebo **krinšpán**: *take y z grinsspanu aneb z medj muže se vitriol pripraviti; tento calcinat obrati se potom w grunspan, ten techdy extrahug*; síran meďnatý, dnes ľudovo nazývaný modrá skalica, sa volal **kupfervaser**: *ačkoli se u obecnego lidu tento mineral toliko kupfferwasser zowe, wssakže ho starg ffilosoffg pro geho obzwlasstnu virtutem powgssili a gemu victriol aneb vitriolum gmeno dali*; kremeň bol **kvarc**: *rp. 2 tb. gledy a 1 tb. bileg a dobre na drobno utlučeney aneb na kamenj utreteg žabjce aneb bjleho prozristeho kwarczu*; kyselina dusičná, nazývana aj lúčavka kráľovská, bola **šadvaser**: *kdy giž wiess, kolko sy scheidwasser dostal a kdy gest aqua fortis 5 tb., techdy wrutiss do neg čisteho sstribra na tenko wplechowaneho*; síra sa nazývala **šváběl**: *rudu, ktera gest sswablowita, polož gj w kruchoch mezy uhle rozpalene a kdy bude netco pričerweno rozpalena, wigmy wen a wlož gj in urinam humanam a to učiň po 7 neb 8 krate a kdy merkugess, ze giž wice nesmerdj za sswable(m)*; vínan draselný alebo vínny kameň bol **vajňštajn**: *gako se skrze samy weinstein z metalluw a mineraluw mercurius dela*.

Odroda pyritu, teda sírnik železitý, bola **markazita** alebo **markazit** a tento názov pochádza z arabčiny: *rozbig ten wyssny tygel, w kterem marcasita bola, techdy nagdess markazit twug wsseligakowimy ffarbamy sfarbeny, ten samy wezmy, utrij ho dobre na kamenj, zasad ho z gledu*.

A keďže alchýmiou sa mohol zaoberať len úzky okruh zasvätených ľudí, prostý človek by ani pri látkach so slovenským názvom nevedel, čo označujú. Pomenovaním **divná soľ** sa označoval síran sodný (Glauberova soľ): *prideg k tomu 2 tb. anebože y try nasseg djwneg soli aneb salis mirabilis*; cinabarit bol **drakova krv**: *wezmy techdy twu zlatu zem aneb terram, z ktoregžto si twe semeno extrahowal, anebože tu oprawdjwu drakowu krew wytiahol*; kyselinu boritú nazývali **filozofická soľ**: *ta philosophicka sul aneb laton musy swu vlastnu wlchkosti, swu vlastnu mercurialsku wodu čissten a obmity biti*; sírnik nejakého kovu sa nazýval **orlica**: *skrze orlicu rozume Paracelsus mercurium praecipitationem*; zrnitý kremeň, kremenec, pomenovali **žabica**: *rp. 2 tb. gledy a 1 tb. bileg a dobre na drobno utlučeney aneb na kamenj utreteg žabjce aneb bjleho prozristeho kwarczu*; síra bola **živý oheň**: *wpust do to(ho) menstrum neco sulfure na subtilny prach, tak padne žiwi ohen na spodek*.

Okrem hmotných látok sa podľa alchymistov pri pokusoch vyskytovali aj javy nadprirodzené, ako bol napríklad **archeus**, čo bol duch, ktorý prenikal všetkým vo svete, bol to zvláštny princíp, ktorý riadil činnosť síry, soli a ortuti: *archeus gest bludicy a newyditelny spiritus, ktery se oddeluge a wzhuru wystupuge á corporib(us), on gest ten kumsstar y lekar wsselikeho prirozenj y take tagna syla a mocz natury*, alebo **mercurium filosoforum** – filozofická ortuť, ktorá sa považovala za princíp prítomný vo všetkých látkach a na rozdiel od obyčajnej ortuti mala schopnosť rozkladať a spájať látky a premieňať kovy na zlato: *gako se mercurius philosophorum bez wselikeho nakladku muže robijt*.

Najžiadanejší kúsok rýdzeho kovu – zlato – sa nazýval **kráľ**: *bjlu magnesij war w mocne wode a mocnym ohnem, až y negwyžssy čerwenost dostane, potom wezmy krale wen*.

Ostatok vytaveného kovu v tvare bochníka bol **regulus** alebo **regulum**: *techdy wisadt tygel z ohne na zem a klopag wedle tygle pomaličky, techdy se regulus dobre usadj; wyleg to do gisspukla a kdy ochladlo, wygmg wen a rozbig, techdy nagdess u spodku regulum*. Kvasiaca látka pridávaná do zmesi bola **ferment**: *philosophicky ferment anebože kwas gest elixir, kteri corpus nakazy, takže wykisne*. Látka, ktorá sa vyzrážala z roztoku, bola **precipitát**: *naleg y potrej krat nan tye spiritus a abstrahug techdy welmy silne a nagdess twug praecipitat in suprema rubedine, tobe milostiwy Jupiter*

*milosrdenstwj prokazal a takowy praecipitat w zlato transmutowal; drobné kúsky usadeniny na dne nádoby sa nazývali **splok**: gako se zlaty splok aneb zlate yadra na zlato probugu. Nečistota oddeľujúca sa od kovu pri jeho spracovaní bola **troska**: nebo cina a železo gsu temer merum sulphur a co nezhory, to zustane w tigly gako negakowa troska. Drobné roztlčené kúsky rudy pomiešané s vodou tvorili **šlicht**: rudy železneg rozetry gj na drobno a zmig a kdy uschol sslicht, techdy wezmy železny magnet, trymag ho nad tym sslichtem a kdy magnet mnoho sslichtu k sobe pritahuge, techdy gest ta ruda bohata na železo.*

Podobne ako názvy niektorých chemických látok a zlúčenín aj pomenovania niektorých pracovných postupov a chemických procesov a dejov, ktoré používali alchymisti, sa v chemických a farmaceutických laboratóriách používajú aj dnes. **Abstrahovať** znamená oddeľovať, odparovať: *abstrahug potom tu wodu wlažne, techdy zustane tobe in fundo černa massa aneb materia; pri **destilovaní** sa zohrievaním, vyparovaním alebo kondenzovaním oddeľujú zložky kvapalných zmesí: w teg wode resolvuge se zlato a kdy se stalo, techdy destillug wodu s neho až do hustosti. Máčať alebo lúhovať niečo v tekutine je **macerovať**: wzetry tu medicinu a solvug gu opet w gegj menstruo a coagulug wlažne, macerug opet gako wosk. O látkach, ktoré prechádzajú z tuhého skupenstva do plynného, hovoríme, že **sublimujú**, a pri tejto reakcii vzniká **sublimát**: deg tuchssy ohen, techdy se mercurius sublimuge a w hrdle sklennem se usadj welmy bileg ffarby, ale newelmy ostrý na yaziku, ktery sublimat se rad we wodu solvuge.*

Prevažnej väčšine pomenovaní pracovných procesov a chemických dejov by však dnes rozumel len málokto. Alchymisti vykonávali určité laboratórne činnosti, teda **procedovali**: *nagdess za každem razom w desatj neb dwanactj den welmy subtelnu a dobru cerussu na plesskach wysetj, kterežto z perečkem aneb z zagačy nohu zmestj mužess a procedug takto daleg, a usilowali sa **transmutovať**, teda premieňať všeobecné kovy na zlato: ktera medicina wssecek metall na dobre a stale zlato transmutuge. Pri pokusoch sa rozmanité látky **inkorporovali** alebo **intrekovali**, teda vmiešavali jedna do druhej: *troska, kтеру wezmj, utrig a umig w zimneg wode a kdy teg trosky gest 1, techdy prisadt mu olowa aneb gledy 6 tb., intrenkug a incorporug to do olowa, pričom dve alebo aj viac látok spolu reagovalo – **precipitalo**: techdy wpust nekolko kropegek spir: vitrioli do toho octu, techdy se hned**

*praecipituge a na spodek sadne. Tuhé látky alchymisti drvili na prach – **pulverizovali** ich: whodt tu rozpalenu rudu z tygle do toho wapna, nech att tak ochladne, potom wezmy wen a cosikoli wapna na rudu priwarj, to pulverizug wssecko spolu na drobno.*

Veľmi často používaným spôsobom bola úprava pomocou ohňa, pražením alebo žihaním sa látky zbavovali vody pri **kalcinácii**: *calcinatio gest, kdy netco na prach se upali, aneb z metallu popel se děla a ten metallicky popel na belost paleny bywa, mohli sa **skalcinovať**, **ukalcinovať** alebo **vykalcinovať**: wezmy geden železny haček, zhrnug to na krage sserblice a to tak dluho, pokut wssecek cin se neskalcynuge; cynowy popel pak zhrn spolu do teg aneb gjneg čisteg sserblice a polož gesste pagednucz do ohne tak, že se ucalcinuge na místo, až bilj bude gako kregda; wezmy čistu žabicu, calcinug a wykas ge w dobrem octe a to reiterug po nekolko krate, až giž dobre wycalcinowana bude. Látky sa mohli taviť alebo roztápať – **šmelcovať**, **zošmelcovať**: *neglepssjho uherskeho zlata, gak mnoho chcess a 6 krat toľko antimonij ungariri, smelcug to w tigli a kdy se dobre zessmelcowalo, wyleg do gispukla mohli sa spracúvať zohrievaním na vysokú teplotu, žihať, teda **detonovať**: kdy pak chcess srebro z mediu detonnovatj, utlučž to, zmisseg w gedno, polož do tygle, zažnj od wrchu uhľčkem a detonug; mohli sa silným plameňom vypaľovať, **reverbovať**: reverberug tu materiu za 5 dnj y nocy pospolu w plamenj; mohli sa pražiť v peci na rošte, teda **rošťovať**, **urošťovať**: zalutug potom tygel luto sapienatae a wlož do ohne a russtug mocne a kdy se dobre prepalilo a urusstowalo, techdy wystaw tygel z ohne.**

Pri niektorých pokusoch alchymisti rozpúšťali látky vo vode – **resolvovali** alebo **digerovali**: *w teg wode resolvuge se zlato; naposledj naleg na tu tlustost noweg wody, ktera gesste žadenkrate nebila užjwana a digerug to s tu wodu za den y za nocz. Roztoky sa pomocou vody **vysladňovali**, teda lúhovaním sa zbavovali zvyškov cukru: *abstrahug potom s neho ten ocet y zustane tobe in fundo welmy sladky prassek, ten prassek wyslad z distillowanu wodu.**

Pri iných pokusoch sa roztoky **evaporovali** alebo **vyvaporovali**, teda zbavovali sa vody odparovaním: *pekne crystallj, sladke gako med, ktere su opravdiwy vitriol martis, zleg s nich wodu, nech gesste wiceg s neho se evaporuge; treibug to wgedno pres klobuk, techdy budu zgednocene, zachoweg to dobre, aby nicz s neho se newyparilo a newyvaporowalo.*

Zo zliatin sa pomocou olova oddeľoval ušľachtilý kov pri **odtrajbovaní, trajbovaní**: *rp. popelu 1 tb., gledy aneb granulowanego olowa 4 tb., ssmalcug to w tygli, wyleg, odbig krale a odtragbug na teste; wezmy olowa 5 tb., polož to na sserblicu do ohne a kdy se dobre roztopilo a tragbuge; prilutug na to alembik z recipientem a tragbug to zlato gako y prweg. Látky sa **purifikovali**, teda zbavovali nečistoty: *kdežto prwnj kličz wyučuge te, když ty twoge semeno w metallicke wecy, hledatj chcess a miniss, techdy hled, gako by sy ho mohol na negčistssy pripravitj a purificowatj ze wsseligakeg geho nečistoty*. Kvapaliny sa prečist'ovali opakovanou destiláciou, teda sa **rektifikovali**: *prehnaneho liqvoru a obecneg soli wezmy aa 5 tb., rectificug gesste geden krat wlažne per destillationem. Pri cementácii* sa pôsobením vysokej teploty zvyšovala rýdzosť zlata: *cementatio gest, kdy se nektery metall cum arsenico aneb z sswablem do nadoby zalutuge a za nekolik hodjn w ohnj stogj. Fajnovat'* znamenalo robiť drahé kovy rýdzimi, teda čistiť ich: *deg do tygle granulowanego olowa 3 tb., nech to spolu w ohnj silne(m) za čtwrt hodiny, potom wigmy, wileg do gisspukla, odbig regulum, tragbug a fainug na teste co zustane*. Mnohé postupy sa často opakovali – **reiterovali**: *tu wodu, keru sy distillowal zehreg a distillug od teg materye, wleg gj opet teplo na to a distillug od teg materye a to reiterug po nekoliko krate*. Získané látky sa **fixovali**, teda ich vlastnosti sa ustalovali: *techdy se spirituale cum corporali zgednotj, mortificuge, praecipituge a naskrze fixuge, takže we wsselikych ohnech aneb probach obstogj*.*

Väčšina pomenovaní pracovných postupov, chemických reakcií a názvov chemických látok a zlúčenín, s ktorými sme sa prostredníctvom diela *Opuscula artis chymicae* mohli zoznámiť, má svoj pôvod v latinčine a nemčine. Autor diela ich nevnímal ako cudzie slová, čo je zrejmé zo skutočnosti, že slová skloňoval a časoval podľa vtedajších pravidiel slovenského jazyka (*mercuriusowy, do gysspukla, ty(g)lowem; cementug, evaporuge, intrenkuj, neskalcynuge*) a že zo základných slov slovenskými predponami a príponami utváral nové odvodeniny a deminutíva (*sswablowita, mufflikem, odtragbug, prilutug, ucalcinuge, wycalcinowana bude*). Keďže sa alchýmiou mohol zaoberať len malý okruh vyvolených ľudí, termíny bežne používané alchymistami sa do slovnej zásoby prostých ľudí nedostali. Alchýmia však položila základy na rozvoj modernej chémie, farmácie a metalurgie, a tak sa s niektorými slovami z dielne alchymistov

(*amalgám, bizmut, merkúrium, sulfur; abstrahovať, destilovať, sublimovať*) môžeme aj dnes stretnúť v odborných alebo popularizačných textoch týchto vedných odborov.

LITERATÚRA

FUNDÁREK, Radoslav: Historický vývoj alchymie na Slovensku. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku. VII. Red. J. Tibenský. Bratislava: Veda 1974, s. 13 – 52.

Opuscula artis chymicae. 17. storočie. 390 s. Rkp. v OszK v Budapešti, sign. Duod. Slav. 3.

Vyjadrenie neistoty pri slovách otázka, otáznik, otázny

JÁN KAČALA

Istota a neistota sú dve dôležité protikladné súčasti postoja podávateľa k výstavbe vety ako komunikatívnej jednotky. Tento postoj je zahrnutý a prejavuje sa v obsahovej stránke (v obsahu) vety. Istota môže byť vyjadrená v kladnej vete (napríklad *Doteraz zložil viac ako desať skladieb*), ako aj v zápornej vete (*Doteraz nezložil ani jednu skladbu.*). Na vyslovenie neistoty máme na syntaktickej úrovni jazyka predovšetkým opytovacie vety, ktoré majú za úlohu vyjadrovať otázky. Otázky signalizujú, že sa uistujeme alebo potrebujeme uistiť, či obsah vety platí alebo neplatí (*Nezabudol si si kľúče?*), alebo sa vetou usilujeme získať dopĺňajúcu informáciu (*Kedy ste boli naposledy v Tatrách?*). V prvom prípade máme do činenia so zisťovacími opytovacími vetami, v druhom prípade s dopĺňacími opytovacími vetami.

V súvisi s modálnou stránkou vety (s modálnosťou) sa v novej jazykovede vymedzuje osobitný druh tzv. istotnej (persuázivnej) modálnosti na úrovni vety (čitateľov odkazujeme aspoň na prácu J. Oravca a E. Bajzíkovej *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax z roku 1982*). Realizácia istotnej modálnosti vo vete sa opiera predovšetkým o lexikálne prostriedky vyjadrujúce rozličné stupne vyplňajúce veľmi pestrý priestor medzi protikladnými pólmi áno – nie a potvrdzujúce alebo intenzifikujúce, alebo z druhej strany spochybňujúce a zneurčujúce zvolený stupeň istoty alebo neistoty.

Túto úlohu v jazyku spoľahlivo plnia najmä rozličné príslovky a hodnotiace častice patriace do tejto oblasti vyjadrovania postoja hovoriaceho. Vysoký stupeň istoty vyjadrujú napríklad príslovky a na ich úrovni stojace výrazy, ako aj častice typu *nepochybne, bezpochyby, zaručene, nepochybniteľne, celkom isto, isto-iste, zjavne, rozhodne, určite, veru*. Menší stupeň istoty, ktorý by sme mohli označiť skôr ako vysoký stupeň pravdepodobnosti, vyslovujú častice typu *iste, akiste, zaiste, doista, podistým*. Ešte menší stupeň istoty, zodpovedajúci značnému stupňu pravdepodobnosti, vyjadrujú také príslovky a častice ako *azda, asi, pravdepodobne, zrejme, hádam, vari, možno*. Najmenší stupeň istoty, zodpovedajúci skôr už pochybovačnému postoju a približujúci sa skôr k zápornému pólu, je obsahom takých častíc alebo časticových výrazov ako *sotva, ťažko, asi nie, najskôr nie, pravdepodobne nie*.

Dotvrdzujúcu alebo intenzifikujúcu funkciu pri rozmanitých výrokoch majú aj rozmanité citoslovčia vyjadrujúce zaverenie, zarieknutie sa, zapriahanie sa a podobne; máme na mysli výrazy typu *bisťu, bohuprisám, namôjdušu, namôjpravdu, božechráň*, ako aj vetné či súvetné vyjadrenia typu *Nech som pápež, keď to nie je pravda!*

O vyjadrovaní istoty a neistoty možno hovoriť aj na inej úrovni jazyka, ako je veta; máme tu na mysli lexikálne prostriedky, pri ktorých prvok istoty alebo neistoty je integrálnou súčasťou ich lexikálneho významu. Ako malý príklad si vyberieme podstatné mená *otázka, otáznik* a s nimi príbuzné prídavné meno *otázny*. Obsahový prvok neistoty vyjadrený na lexikálnej úrovni je zreteľný z porovnania opisov dvoch lexikálnych významov východiskového slova *otázka* (opierame sa o výklad obsiahnutý v Krátkom slovníku slovenského jazyka, 4. vyd. z r. 2003): 1. rečový prejav, ktorým sa niekto chce niečo dozvedieť, dopyt; 2. vec, ktorú treba riešiť, (menší) problém. Opis 2. významu by sme mohli nahradiť aj formuláciou „neistá, problematická vec, problém“, ktorý je s citovaným opisom synonymný, ale v ktorom sa zároveň zreteľnejšie (explicitnejšie) vyjadruje významový prvok neistoty. Tento významový prvok dobre ukazujú viaceré druhy spojení so slovom *otázka*: a) s podradeným prídavným menom: (*vynára sa*) *otvorená otázka, (nastoľovať, riešiť) otvorené, aktuálne otázky (vedného odboru), (je to) zásadná, neriešiteľná otázka*, b) s podradeným podstatným menom: (*otvoriť v rozprave*) *otázku pravdy, (je to) otázka dôvery (medzi blízkymi ľuďmi)*, c) s nadradeným slovesom: *nastoliť otázku (pracovnej disciplíny), otvoriť*

otázku kompetencie (vedúceho). V exemplifikačnej časti slovníkového hesla sa uvádzajú aj dva frazeologizmy, ktoré sú súvzťažné práve s rozoberaným druhým významom slova otázka: *to je ešte otázka* s výkladom „to je ešte neisté“ a *je to otázka života a smrti* s výkladom „je to rozhodujúce“.

Význam slova *otáznik* sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka opisuje takto: interpunkčné znamienko označujúce priamu otázku (napríklad *prídeš?*). V exemplifikačnej časti heslovej jednotky sa ďalej uvádza spojenie *film s mnohými otáznikmi*, ktoré má prenesený význam, ako aj frazeologizmus *to je veľký otáznik* s výkladom „to je neisté“. Pri tomto slove nás teda z hľadiska vyjadrenia neistoty zaujíma citovaný prenesený význam slova, ako aj jeho použitie v citovanej frazeologickej jednotke.

Slovo *otázny* sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka kvalifikuje ako knižné a ako príznakové vykladá sa iba synonymnými prídavnými menami *neistý, sporný, problematický*. Ako ilustračné príklady uvádzajú spojenia *výsledok je otázny; je otázne, či...*

Zo sémantickej analýzy slov *otázka, otáznik, otázny* vychodí, že podstatné mená *otázka* a *otáznik* vo svojej sémantickej štruktúre majú objektívne východisko na vyjadrenie prvku neistoty, tak ako ho pozorujeme pri druhom význame slova *otázka* a pri prenesených použitíach slova *otáznik*. Tým utvárajú aj dostačujúcu bázu na realizáciu tohto významového prvku v odvodenom prídavnom mene *otázny*.

Súhrnne môžeme povedať, že z hľadiska vyjadrenia významového prvku neistoty je relevantný celý 2. význam slova *otázka*, ďalej pri slove *otáznik* je to prenesený a frazeologický význam a napokon prídavné meno *otázny* ako celok; smerom od podstatného mena *otázka* lexikálny prvok neistoty akoby v tejto trojici slov vo svojej intenzite narastal a najväčšia miera neistoty akoby bola zahrnutá práve v odvodenom prídavnom mene *otázny*.

V rečovej praxi sme sa stretli s vyjadrením, v ktorom prídavné meno *otvorený*, ktoré možno pokladať za charakteristický príklad na spojenie so slovom *otázka* (t. j. *otvorená otázka*), vyskytuje sa v spojení so slovom *otáznik*; ide o vetu *Samozrejme, ostáva otvorených niekoľko otáznikov*, ktorá síce pochádza z pera vysoko kvalifikovaného odborníka, ale z jazykového hľadiska sa žiada jednoznačne povedať, že v tomto vyjadrení sa nerešpektovali zásady sémantickej spájateľnosti slova *otáznik*, lebo otáznik ako značka signalizujúca opytovaciu vetu ani v prenesenom význame v našom jazyku

nemôže byť otvorený. Alebo ešte ináč: otáznik nemožno v našom jazyku otvoriť; to značí, že slová *otvoriť* – *otvorený* a *otáznik* sa v našom jazyku regulárne nespájajú v jednej syntagme.

Vysvetlenie uvedenej jazykovej chyby vidíme v tom, že pri tvorbe jazykového prejavu sa tu v spojení s prídavným menom *otvorený* mechanicky zamenilo slovo *otázka* slovom *otáznik*, čiže nastalo prekríženie alebo kontaminácia dvoch slov v príslušnom spojení na základe ich významovej aj slovotvornej príbuznosti. Je to jav, ktorý síce vieme odborné vysvetliť, ale ktorý by sa nám pri pozornom formulovaní jazykového prejavu, najmä verejného, nemal prihodiť. Napriek spomínanej blízkosti slov *otázka* a *otáznik* treba v spojení so slovom *otvorený* jednoznačne uprednostniť podstatné meno *otázka*, t. j. *zostáva otvorených niekoľko otázok*, prípadne aj z trocha iného hľadiska: *vynára sa niekoľko otvorených otázok*. Spojenie podstatného mena *otázka* s prídavným menom *otvorený*, t. j. *otvorená otázka*, možno pokladať za jedno z najtypickejších spojení slova *otázka* s prídavným menom v uvedenom druhom význame tohto slova v našom jazyku. Toto spojenie s prídavným menom je opreté aj o zodpovedajúce spojenie so slovesom: *otvoriť otázku*.

Poznámka: Keď tu vravíme z jednej strany o prídavnom mene *otvorený* a z druhej strany o slovese *otvoriť* a o ich súvzťažnosti, máme na mysli to, že toto prídavné meno vzniklo transpozíciou, čiže slovnodruhovým prechodom z tvaru trpného prídavného slovesa *otvoriť*, t. j. z tvaru *otvorený*. Dokazujú to také argumenty, ako je možnosť utvoriť zo základu tohto tvaru príslovku *otvorene* alebo podstatné meno *otvorenosť*, alebo aj možnosť stupňovať toto prídavné meno, t. j. utvoriť pri ňom 2. stupeň *otvorenejší* a 3. stupeň *najotvorenejší*. Takéto tvarovo zhodné jednotky ďalej fungujú popri sebe ako gramatické homonymá.

Prekríženie významovo a slovotvorne blízkych slov môžeme síce zaznačiť ako doklad z istej časti súčasnej jazykovej praxe, ale nemôžeme v ňom vidieť originálny prejav dynamiky v jestvovaní a používaní súčasného spisovného jazyka, lebo neprináša do spisovného jazyka a do jeho upotrebovania nijakú novú alebo potrebnú kvalitu. To, že sa významovo blízke slová v istom kontexte v reči krížia, je v jazykovede dávno známe; „nové“ môžu byť iba príklady potvrdzujúce tento jav. Z hľadiska stavu spisovného jazyka, stability jeho normy a jeho používania v praxi uvedený príklad prekríženia príbuzných slov v spojení s iným slovom pokladáme skôr za krok k znejas-

ňovaniu ustálenej pozície slov v systéme a v reči a k zastieraniu zreteľného významového a formálneho rozdielu medzi danými slovami. Prekrížením významovo blízkyh slov v istom spojení sa zároveň porušuje ustálená sémantická spájateľnosť jedného z týchto slov.

Ani pri vyjadrovaní významového prvku istoty a neistoty lexikálnymi prostriedkami nemožno teda odporúčať, aby sa pri používaní jazyka prekračovali dávno ustálené a pevné hranice aj medzi jednotlivými blízkyh prostriedkami, ktoré realizujú tieto významové prvky.

LITERATÚRA

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.

O písmenách Š a Ť

RADOVAN GARABÍK

Pri čítaní Pravidiel slovenského pravopisu (3. vyd., 2000; ďalej PSP) sa dozvieme (s. 26), že pri písaní slov cudzieho pôvodu, hlavne pri vlastných menách, používajú sa aj iné písmená ako písmená slovenskej abecedy. Nasledujú príklady: *š, Š; ě, Ě; ç, Ç; ś, Ś; ç, Ç; ș, Ș; ț, Ț*.

Niektoré jazyky, z ktorých pochádzajú tieto písmená zamýšľané ako príklad cudzích grafém vyskytujúcich sa v slovenských textoch, identifikujeme ľahko – mnohé z týchto znakov sa používajú vo viacerých jazykoch a pravopisných systémoch.

Napríklad *ç Ç* sa používa vo francúzštine a turečtine, *ć Ć* v chorvátčine a v poľštine, *ś Ś* v poľštine, *ș Ș* v turečtine a niektorých príbuzných jazykoch. Písmeno *ț Ț* (s cedillou) sa sporadicky používalo v stredovekej francúzštine a v roku 1868 sa začlenilo do koncepcie reformy, v ktorej ho autor navrhuje zaviesť do oficiálnej francúzskej ortografie (návrh sa nepresadil).

Písmeno ț Ț nájdeme však aj inde – v súčasných rumunských textoch, spolu s písmenom ș Ș (s cedillou). Príklady sú aj priamo v PSP, napríklad na stranách 40 a 41 sa spomína mesto *Constanța*, a kúsok ďalej je veta „namiesto rumunského ș sa môže písať ș , napr. *Brașov – Brašov*“. V skutočnosti však rumunská ortografia písmená ș Ș a ț Ț nepozná, ale má písmená ş Ş a ţ Ț (s s čiarkou pod písmenom, t s čiarkou pod písmenom).

Pozrime sa na tieto diakritické znamienka bližšie.

Niektoré jazyky používajú ako diakritický znak cedillu¹, pôvodne pochádzajúcu zo zvyku stredovekých pisárov písať pod hlavným písmenom malé písmenko z na zvýraznenie odlišnej výslovnosti. Týka sa to hlavne románskych jazykov – francúzštiny, španielčiny, portugalčiny a katalánčiny (aj keď moderná španielčina už cedillu nepoužíva). Moderný turecký pravopis sa takisto inšpiroval týmito jazykmi a používa cedillu. V rumunčine sa používa už spomenutá čiarka pod písmenami s a t, okrem rumunčiny sa používa čiarka pod niektorými písmenami aj v lotyštine.

Všetko bolo pekné a jednoznačné až do prvého masovejšieho nástupu osobných počítačov v osemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Vtedajšie operačné systémy sa vyznačovali napríklad tým, že nepodporovali diakritiku, a ak aj podporovali, tak každý operačný systém používal svoju vlastnú verziu kódovania. Navyše repertoár znakov bol aj tak väčšinou obmedzený na západoeurópske jazyky. Situáciu sa snažila štandardizovať Medzinárodná organizácia pre normalizáciu (ISO) návrhom veľmi úspešnej kódovacej tabuľky uvedenej v norme ISO 8859-1 pre západoeurópske jazyky a celý súbor tabuliek pre rôzne skupiny jazykov, medzi nimi aj pre východoeurópske (dnes by sme povedali pre stredoeurópske) jazyky uvedených v norme ISO 8859-2 a v norme ISO 8859-3 pre turečtinu, maltský jazyk a esperanto.

Keďže bolo potrebné, aby znaky, ktoré sa vyskytnú vo viacerých tabuľkách, boli na rovnakých pozíciách, turecké ş Ş (pozície 0xBA, 0xAA)² zostalo na rovnakom mieste aj v tabuľke v norme ISO 8859-2, aj v tabuľke v norme ISO 8859-3, a toto písmeno sa zjednotilo s rumunským ş Ş . Do normy ISO 8859-2 sa potom doplnilo ț Ț na pozície 0xFE a 0xDE. Čiarka pod písmenom

¹ Slovo *cedilla* je pôvodný španielsky názov príslušného diakritického znamienka, niekedy je známejšie označenie *cedille* používané vo francúzštine (tam takisto prevzaté zo španielčiny).

² Všetky pozície budeme uvádzať v šestnástkovej sústave.

alebo cedilla sa považovali (či skôr normatívne vyhlásili) za rovnaké diakritické znamienko a rozdiel medzi nimi sa ponechal iba ako vizuálny, bez zmeny sémantickej hodnoty písmena.³

Takéto zjednotenie neprekážalo, pretože počítače predsa len neboli veľmi rozšírené (najmä v Rumunsku a Turecku), texty sa medzi počítačmi neprenášali (a toľdž nie medzi Tureckom a Rumunskom) a všeobecne bol problém diakritiku vôbec používať, nehľadiac na to, že pri bežnej kvalite obrazoviek a tlačiarni človek potreboval trocha fantázie, aby v tých pár pixeloch pod písmenom cedillu alebo čiarku vôbec rozpoznal.

Tak sa stalo, že pri návrhu globálneho jednotného znakového systému Unicode v prvých verziách zostali iba *ț* *Ț* *ș* *Ș* (s cedillou) ako jednotné písmená pre rumunčinu a turečtinu, na pozícii U+015E písmeno *Ș*, na U+015F *ș*, na U+0162 *Ț*, na U+0163 *ț*. Táto situácia sa napravila až v roku 1999 vo verzii Unicode 3.0.0, keď pribudli pozície U+0218 *Ș*, U+0219 *ș*, U+021A *Ț*, U+021B *ț* (tab. 1.). Ale to už si Rumuni pomaly zvykali na to, že v počítačoch ich písmená vyzerajú trochu ináč, ako boli zvyknutí (ako si aj Poliaci zvykli na to, že kreska v novovytláčených knihách – tých, ktoré už vznikali pomocou počítačov – je trochu šikmejšia než kedysi).

Pozícia znaku	Znak
U+015E	<i>Ș</i>
U+015F	<i>ș</i>
U+0162	<i>Ț</i>
U+0163	<i>ț</i>
U+0218	<i>Ș</i>
U+0219	<i>ș</i>
U+021A	<i>Ț</i>
U+021B	<i>ț</i>

Tabuľka 1: Pozície písmen v Unicode vo verzii 3.0.0 a novších

³ To nepostihlo len rumunské a turecké písmená. Aj poľská kreska sa takto zjednotila s českými a slovenskými dlžňami, hoci v tradičnej kvalitnej typografii je kreska trocha strmšia a nachádza sa bližšie k písmenu pod ňou ako náš dlžeň. V tomto prípade sú však tieto drobné vizuálne variácie v rámci tolerancií.

K chaosu prispeli neskôr najmä Microsoft a Adobe, keď vo svojich fontoch veci pomiešali ešte trochu viac, než bolo treba. A tak doteraz máme vo fontoch Times New Roman a Arial, hádam najčastejšie používaných pre „kuchynskú typografiu“, na pozíciách U+015E a U+015F tvar písmen \mathfrak{S} \mathfrak{S} (s cedillou), na pozíciách U+0162 a U+0163 (tam, kde má byť \mathfrak{t} \mathfrak{T} s cedillou) tvar \mathfrak{t} \mathfrak{T} (s čiarkou), na pozíciách U+0218 a U+0219 je správne \mathfrak{S} \mathfrak{S} (s čiarkou), ale na U+021A a U+021B sú naopak \mathfrak{t} \mathfrak{T} (s cedillou)! Vo fonte Arial Unicode MS, priamo vytvorenom firmou Microsoft na to, aby pokrýval čo možno najviac súčasných jazykov, sa pre zmenu s/S s cedillou nevyskytuje vôbec – U+015E, U+015F, U+0218, U+0219 sú všetko tvary písmen s čiarkou, \mathfrak{t} \mathfrak{T} (s cedillou) a \mathfrak{t} \mathfrak{T} (s čiarkou) sú klasicky prehodené naopak.

Dokonca aj (platený) font Code2000 špeciálne navrhnutý na podporu najväčšieho možného repertoára znakov obsahuje drobnú chybu – všetky písmená sú na správnych pozíciách, len namiesto \mathfrak{t} \mathfrak{T} (s cedillou) je tvar znaku \mathfrak{t} \mathfrak{T} (s čiarkou) – to však tak neprekáža, lebo ako sme už spomenuli, \mathfrak{t} \mathfrak{T} (s cedillou) sa nevyskytuje vari v nijakom jazyku. Z voľne⁴ dostupných fontov si môžeme vybrať napríklad fonty DejaVu alebo FreeSans a FreeSerif, ktoré majú tieto písmená správne.

Z fontov s pevnou šírkou znaku microsoftový Courier New má na pozíciách U+015E a U+015F správne \mathfrak{S} \mathfrak{S} (s cedillou), na U+0162 a na U+0163 má nesprávne namiesto \mathfrak{t} \mathfrak{T} (s cedillou) uvedené \mathfrak{t} \mathfrak{T} (s čiarkou) a pozície U+0218 až U+021B (čiže tam, kde by sa mali nachádzať písmená s čiarkou) sú prázdne. Štandardné fonty X11 s pevnou šírkou znaku (-misc-fixed) majú všetky spomínané znaky vizuálne správne.

Celá táto situácia mala za následok, že v súčasných rumunských tlačených textoch typograficky neprofesionálne spracovaných veľmi ľahko zistíme, či sa pripravovali klasickým spôsobom, alebo pomocou počítačov – v textoch spracovaných pomocou počítačov často používajú cedillu namiesto čiarky pod písmenom a podľa použitého fontu často aj v jednom texte striedajú varianty. Dokonca si dovoľíme odhadnúť, že rumunské slová v inojazyčných textoch publikovaných mimo územia Rumunska sa používajú v obrovskej väčšine chybné s cedillou namiesto čiarky pod písmenami. V profesionálnych textoch si – samozrejme – dávajú záležať na správnom používaní.

⁴ „Voľne“ myslíme vo význame používania a modifikovania bez obmedzení, nie vo význame používania zadarmo.

Pri písaní textov, v ktorých sa vyskytnú znaky s cedillou alebo s čiarkou pod písmenom, nemali by sme sa teda nechať oklamať vizuálnou podobou, ale mali by sme sa riadiť významom znakov (aby bola správna reprezentácia textu v digitálnej podobe). Správnu podobu dosiahneme voľbou vhodného fonu. Každé iné riešenie je nepresné a môže viesť k chybám v zobrazení.

Preto navrhujeme v novom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu nahradiť v príkladoch rumunských vlastných mien písmená s cedillou správnymi tvarmi písmen s čiarkou a na zamedzenie prípadných nejasností do príkladu cudzích písmen doplniť turecké *ş* spolu s príkladmi niektorých tureckých vlastných mien (napríklad *Muş*, *Ali Paşa*, *Kırşehir*, *Kardeşgediği*).

	
Príklad písmen s čiarkou	Príklad písmen s cedillou

LITERATÚRA

DANIELS, Peter T.: *The World's Writing Systems*. New York, Oxford: Oxford University Press 1996.

FIRMIN-DIDOT, Ambroise: *Observations sur l'orthographe, ou ortographe, française*. Paris: Librairie de L'Institut de France 1868.

Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vydanie. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000. 592 s.

The Unicode Consortium. *The Unicode Standard, Version 4.0*. Boston, MA: Addison-WesleyDevelopers Press 2003.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

O slovenských priezviskách

Priezviská podľa vlastností (2. časť)

MILAN MAJTÁN

Na základe pôvodného lexikálneho významu východiskového slova možno hovoriť o priezviskách, ktoré vznikli podľa názvov, pomenovaní

– zeme, prírody a prírodných javov, napr. *Bahna, Hlinka, Kameň, Kremeň, Skala, Potúček; Búrka, Pľuta, Slot, Snehota;*

– voľne žijúcich zvierat, napr. *Bobor, Borsuk (jazvec), Diviak, Hroch, Jeleň, Jež, Ježo, Kamzík, Kuna, Lasica, Liška, Medveď, Plch, Rys, Srnec, Škrečko, Vlk, Vlčko, Vydra, Zajac;*

– domácich zvierat, napr. *Bujak, Bugaj, Buroň (býk), Volek, Volko, Kurnas (kanec), Koza, Kozel, Kozlík, Cap, Capiak, Košút (vyrezaný cap), Baran, Baránek, Baranček, Škopec, Ovečka, Kocúr; Kacor, Máček, Mačor, Kot (kocúr), Kočka, Chrt, Koťuha (pes);*

– vtákov, napr. *Bažant, Bocáň, Brhlik, Číž, Čížik, Čvíkota, Ďateľ, Drozd, Drozdík, Dudok, Glesk, Holub, Holubec, Hrdlička, Hrivnák, Hus, Húser, Hýľ, Jarab, Jarábek, Jarabica, Jastrab, Jastrabík, Káčer, Kaňa, Kohút, Kos, Krahulec, Krahulík, Kukučka, Kulich, Kulišek, Kura, Kuvik, Kvičala, Lastovica, Lastovka, Pelikán, Pinka, Prepelica, Sluka, Sojka, Sokol, Sokolík, Sova, Stehlik, Straka, Strakoš, Strnad, Sýkora, Škorec, Škovran, Škrivánek, Špaček, Vlha, Vrabec, Vrábel, Vráblik, Vrablica, Vrana, Vranka, Žlnka;*

– rýb, napr. *Belica, Hrúz, Hružik, Karas, Karásek, Mentúz (mieň), Mrenica, Sumec;*

– hmyzu, napr. *Blcha, Blich, Bolha, Čmel, Hlista, Hovad, Chrobák, Komár, Motýľ, Mravec, Mucha, Muška, Pavúk, Slimák, Sršeň, Strečok, Škvor;*

– rastlín, plodov a stromov, napr. *Cesnak, Cesnek, Česnek, Čosnek, Cibula, Cviklík, Hracho, Hraško, Chmeľ, Chren, Kapusta, Loboda, Mak, Mrkva, Marchevka, Mrkvička, Pastrnák, Perašín (petržlen), Petržel,*

Pohanka, Pšenák, Pšenko, Repa, Šalát, Šafran, Šošovica, Tatarka, Tenkeľ (špalda); *Hafera* (čučoriedka), *Hruška, Jahoda, Malina, Marhuľa, Slivka, Sľujka; Hlôžka, Lohyňa, Šipka, Trnka; Fiala, Konvalinka, Lopúch, Muškát, Púpava, Režucha; Borievka, Breza, Jalovec, Jelša, Kalina, Klokoč, Krušpán, Smerek, Smrek, Sosna, Sviba, Svida, Vrba, Bukva; Hliva, Hríb, Huba, Plávka, Mlieč;*

– náradia a nástrojov napr. *Bečka, Bečica, Bočka, Čutora, Diežka, Geleta, Hambálek, Hoblík, Kantár, Karabín, Kladio, Klát, Klepáč, Kolovrat, Kopál, Korec, Kyjác, Kyjanica, Lopata, Lovich, Lovíšek* (mliečnik), *Motyka, Motyčka, Oboňa* (ploský súdok), *Obuch, Pantok* (veľká sekera), *Praslica, Putera, Putňa, Riečica, Styk, Sekáč, Sekerka, Sochor, Svoreň, Šabl'a, Šablica, Šidlo, Švancara* (sekera), *Topor, Trlica, Varecha, Zvonček;*

– jedál a požívatin, napr. *Béleš, Bryndza, Cipov* (bochník), *Cmar, Cmarko, Demikát* (bryndzová polievka), *Grisa, Haluška, Hracho, Huspenina, Chlebík, Kabáč* (pagáč), *Kapustník, Kaša, Kleskeň, Koblížka, Kyseľ, Kýška, Langoš, Lepeň, Lepník, Lokša, Materák* (posúch), *Melenec* (mrvanec), *Mrváň, Múčka, Osúch, Oškvarek, Otruba, Pagáč, Pampúch, Pankuch* (praženica), *Parenička, Paštéka, Piroh, Polievka, Praženica, Pšenko, Púček, Sliž, Sližik, Smatana, Smaženka, Smetana, Srvátka, Škvarenina* (praženica), *Škvarka, Tvaroh, Tvarožek, Urda* (sladká žinčica), *Zvara, Žemľa, Žemlička;*

– častí odevu, napr. *Bačkor, Čepec, Halena, Hazucha* (dlhý kabát), *Huňa, Kabaňa, Kabanica, Kabát, Kapec, Kepeň, Kučma* (baranica), *Pančucha, Širica, Šuba* a pod.

Priezviská prezývkového charakteru vznikali aj zo zložených slov, z viacslovných slovesných tvarov a z rozličných slovných konštrukcií, napr. *Skovajsa, Obrobťa, Horeháj, Naništ, Zatroch, Očenáš, Pomajbo* a pod. Mnohé z nich vyvolávajú už na prvý pohľad asociácie expresívneho charakteru, lebo sú to väčšinou pôvodné prezývky.

Najviac takýchto zložených priezvisk vzniklo podľa modelov starobylých slovanských zložených osobných mien predkresťanského typu. Takto sa tvorili priezviská prezývkového charakteru. Je ich niekoľko typov. Azda najviac ich obsahuje model *Hrajnoha* i *Rajnoha, Kalivoda, Kypikaša, Kazinota, Kolibab* i *Kolibaba, Kolivoška, Kosinoha, Lapikurka, Lapihuska, Mastihuba, Morihlad, Parikaša, Parikrupa, Parikrupa, Parimucha, Pivoda, Praštihora, Straškrava, Strašifták, Strelimucha, Šumichrast, Valihora,*

Valihrach (i *Valehrach*), *Varivoda*. Iný model predstavujú priezviská *Babirác*, *Chudomel*, *Koneval*, *Konival*, *Kostiviar*, *Koželuh*, *Pecivál*, *Pivoluska*, *Ranostaj*, *Suchomel*, *Tumidaj*, *Tumidal*. Do ďalších modelov by sa dali zaradiť priezviská *Bolebruch*, *Husivarga*, *Trubiroh*, *Zimnikoval*; *Cicholes* (ticholez), *Darmovzal*, *Nechojdomov*.

Priezvisko *Švikruha* je svojou jazykovou výstavbou nezreteľné, kým nepredpokladáme jeho východiskovú podobu **Švihruka*. Potom by sme ho mohli hravo zaradiť medzi zložené priezviská prezývkového typu. Slovné základy *švih-* (zo slovesa *švihat*) a *ruka* sú zreteľné a prezývka (potom priezvisko) **Švihruka* by patrilo k priezviskám typu *Hrajnoha*.

Priezviská *Dajbo* a *Pomajbo* vyzerajú napohľad veľmi exoticky. Stačí si však pripomenúť milú slovenskú ľudovú rozprávku s názvom *Pamodaj šťastia*, *lavička* a namiesto exotickosti zvanú z nich starobylé pozdravenia „*Daj Boh!*“ (Daj Boh šťastia!), „*Pomáhaj Boh!*“ (Pán Boh pomáhaj!). A v myjavskej matrike z 18. stor. je naozaj zapísaná podoba priezviska *Pomáhajbúh*.

Patria sem aj niektoré priezviská nemeckého a maďarského pôvodu, napr. *Hergot* (*Herr Gott!*), *Majgot* (*mein Gott!*), *Kotleba* (*Gott lieb!*), *Zaňat* (*az anyát!*) a ďalšie.

Priezviská vznikali aj z mien prezývkového charakteru utvorených z rozličných tvarov cudzojazyčných slov, a to pri ich častom alebo nevhodnom používaní, pri ich neprimeranom vyslovovaní a pod.

Tak vznikli z latinských slov a tvarov priezviská, ako sú *Altus*, *Avenarius*, *Cikatricis*, *Ciklamini*, *Faltus*, *Felix*, *Fides*, *Figura*, *Filadelfi*, *Fordinál*, *Fortuna*, *Habemus*, *Hajdoni*, *Intribus*, *Kanis*, *Kmetoni*, *Korvini*, *Kredatus*, *Kvotidián*, *Leporis*, *Melioris*, *Nigríni*, *Oremus*, *Peregrin*, *Pius*, *Rázus*, *Reguli*, *Rufíni*, *Rúfus*, *Rustikus*, *Salus*, *Salva*, *Santus*, *Silván*, *Surdus*, *Ursíny* a pod. Polatinčením slovenských prímien vznikli priezviská *Chudícius*, *Lazícius*, *Masnícius*, *Slabecius*.

Ako prezývky a priezviská sa uplatnili aj inojazyčné pomenovania vtákov, napr. z nemeckých sú priezviská *Gajer*, *Gahér* (sup), *Nachtigal* (slávik), *Štiglinc* (stehlík), *Štraus* (pštros) a pod., z maďarských priezviská *Rigo* (drozd), *Sarka*, *Szarka* (straka), *Varju* (vrana), *Veréb* (vrabec) a i.

Medzi ďalšími priezviskami, ktoré vznikli z prezývok, na kontakt s maďarčinou poukazujú *Farkaš* (vlk), *Igaz* (pravda, statočný), *Pirošík* (červený),

Semeš (okatý), *Segeš* (biedny), *Vereš* (červený) a i. Mechanickým pomad'arčením, nech už bol dôvod akýkoľvek, z priezviska *Ryba* vzniklo priezvisko *Ribay*, z priezviska *Žabka* zasa *Žabkay*, priezvisko *Strecha* sa zmenilo na *Strechaj*, *Bukva* na *Bukvay*, *Kropáč* na *Kropáci* a pod.

Z prezývok vznikli mnohé slovenské priezviská. Prezývka je neoficiálne meno, ktoré môže človek dostať podľa nejakej vlastnosti, podoby alebo udalosti, často má expresívny charakter. Niekedy vzniká z nadávky. Nadávka je jednorazové danie expresívneho, obyčajne hanlivého „mena“, prezývka je istým spôsobom ustálená a viazaná na konkrétnu osobu. Nadávky nie sú vlastnými menami, prezývky tvoria osobitnú skupinu neúradných osobných mien.

Najviac priezvisk prezývkového charakteru je však predsa len z jednoslovných prezývok a iných druhov živých, neúradných, neoficiálnych osobných mien, ktoré vznikli ako výsledok najrozmanitejších motivácií, spoločenských situácií a okolností a ktoré z čisto jazykového hľadiska možno zaraďovať podľa vecných lexikálnych okruhov alebo podľa využitých slovtvorných postupov a prostriedkov do rozličných skupín. Väčšina z nich je významovo priezračných, jednoducho dokážeme určiť východiskové slovo, z ktorého konkrétne priezvisko vzniklo, napr. *Slávik*, *Múčka*, *Plecitý*, *Staroň*, *Zatko* a pod. Oveľa zložitejšie je uvažovať o tom, prečo a pri akej príležitosti vzniklo takéto priezvisko (a či pôvodná prezývka), čo bolo jeho motiváciou. Niekedy však vznikajú otázky aj pri určovaní východiskového slova, pretože slovenčina podobne ako iné jazyky prešla zložitým stáročným vývinom a je bohato nárečovo diferencovaná.

Priezviská pri svojom vzniku boli „hovoriace“, vyjadrovali, podobne ako dnes prezývky, bezprostredne a často obrazne motiváciu a okolnosti toho aktu, pomenúvania. Spoločenstvo, ktoré osobu pomenúvalo, využilo pritom nielen svoje spoločenské možnosti a zvyky, konkrétnu onymickú, čiže pomenúvaciu situáciu, ale aj celkovú jazykovú situáciu v tom čase a priestore.

A tak pri hodnoteniach a rozboroch máme pred sebou veľmi pestrú mozaiku priezvisk, ktorá zasvätenému umožňuje dobre „čítať“, poznávať spoločenské, jazykové a pomenúvacie pomery obdobia vzniku a vývinu priezvisk až do súčasnosti, keď sa stali základnou, povinne dedičnou a nemenou súčasťou osobného pomenovania, osobného mena.

Spoločenskú situáciu vzniku a formovania priezvisk charakterizovalo vtedajšie župné, stoličné zriadenie, slobodné kráľovské mestá, mestečká, v hradných panstvách rozvíjajúce sa poddanské osady, hradné panstvá s rozvinutými feudálnymi vzťahmi, rodinné vzťahy, najmä synovstvo, rozvoj poľnohospodárskej výroby a remesiel, formovanie národnosti, národa a národnostných vzťahov, migračné pohyby a pod.

Jazyková situácia sa formovala v pestrom kultúrnom a jazykovom spoločenstve a na istom stupni jazykového vývinu, príznačné boli nárečová rozdrobenosť a pokračujúce formovanie slovenských nárečí, rozmanité medzijazykové kontakty a v neposlednom rade aj nedostatok vlastného spisovného jazyka.

Onymickú, pomenúvaciú situáciu predstavoval postupný prechod od jednomennej pomenúvacej sústavy k dvojmennej, formovanie a bohaté využívanie prezývok, prímien a priezvisk, zvyková, cirkevná a napokon štátna kodifikácia mien. Motivácia vznikajúcich a formujúcich sa priezvisk sa vyjadrovala jazykovými prostriedkami vyplývajúcimi zo spoločenskej, jazykovej i onymickej situácie toho obdobia. Priezviská sa postupne ustalovali, dedili a stali sa pevným, základným a nemenným členom osobného pomenovania, spoločenská, jazyková i onymická situácia sa naopak prudko menili. A tak sa pôvodná priezračnosť priezvisk zahmlievala, pôvodný lexikálny význam priezvisk strácal opodstatnenosť a základným a rozhodujúcim sa stal ich onymický význam zaraďujúci priezviská do osobného pomenovania na ich súčasnú pozíciu. Jazyková podoba priezvisk je preto veľmi pestrá. Popri sebe existujú priezviská ako *Kocúr*, *Máček*, *Mačor* i *Kot*, *Cesnak*, *Cesnek*, *Česnak*, *Česnek* i *Čosnek*, *Černý*, *Čierny*, *Čarný* i *Čorný*, *Hudek*, *Hudec*, *Hucko* i *Hudák*, *Jurek*, *Jurík*, *Juriček*, *Jurčo* aj *Đurko*, *Đurík*, *Đurička*, *Đurčo*, *Đurčik* a pod.

Súčasná kodifikácia spisovnej slovenčiny jazykovú podobu priezvisk nereguluje, rešpektuje a toleruje matričným a rodinným úzom ustálenú podobu priezviska.

Zákonné opatrenie, súčasný zákon o mene a priezvisku však umožňuje občanovi zmeniť nevhodné (najmä hanlivé) priezvisko alebo upraviť jeho nevyhovujúcu podobu.

Pôvodné prímiená a prezývky mali lepšie charakterizovať postavenie jednotlivca domáckou podobou mena, jeho pôvodom, zamestnaním, spoloč-

čenským zaradením alebo vlastnosťami. Ako zo súčasných priezvisk vidno, často išlo o metaforické, obrazné pomenovanie. Preto aj priezviská vznikali zo slov patriacich do rozličných slovných druhov a tvarov a do rozmanitých vecných a významových skupín. Preto sa pri nedostatku poznania pôvodnej motivácie priezviská často členia podľa ich pôvodného lexikálneho významu alebo podľa ich pôvodnej apelatívnej slovotvornej stavby a štruktúry. No tak ako lexikálny význam priezviska iba naznačuje možnosť alebo jednu z možností motivácie jeho vzniku, pôvodná slovotvorná stavba nemusí nepoukazovať na tvorenie priezviska, lebo napr. priezvisko *Kováč* bolo utvorené z apelatíva *kováč* bezpríponovým tvorením, tzv. nulovou príponou. Okrem toho viaceré prípony využívané pri tvorení prezývok a priezvisk sa pri tvorení apelatív používajú iba zriedka. Gramatický rod pôvodného apelatíva alebo vlastného mena a rod priezviska, ktoré z neho vzniklo, sa často nezhodujú, pretože priezvisko má v základnom tvare vždy gramatický rod mužský, napr. *Múčka*, *Straka*, *Škvarenina*, *Psota*, *Šidlo*, *Míšeje*, *Jankových*, *Petrech* a *pod*.

A tak priezviská ako živý fenomén našej kultúrnej minulosti odrážajú živý stav jazyka spreď niekoľkých storočí v celej jeho priestorovej a spoločenskej zložitosti a dnes vzbudzujú živý záujem svojich nositeľov.

ROZLIČNOSTI

Priezvisko Irsák

Slovenské priezvisko *Irsák* pochádza z krstného mena *Juraj*, ktoré vzniklo z gréckeho slova *georgos* s významom „roľník“. Toto meno sa na západnom Slovensku aj v severnej časti stredného Slovenska používalo v podobách so začiatočným *j-*, ako sú *Juro*, *Jurko*, z ktorých sa utvorili priezviská *Jurák*, *Juráček*, *Juračka*, *Juráň*, *Juráš*, *Jurášek*, *Juraško*, *Jurčák*, *Jurčo*, *Jurečko*, *Jurenko*, *Jurčik*, *Jurga*, *Jurik*, *Juríček*, *Juriga*, *Juriš*, *Jurišta*, *Jurkáček*, *Jurkech*, *Jurkovič*, *Jursa*, *Jursík* a i. Takto vznikli aj priezviská *Jergo*, *Jerguš*, *Jergal*, ktoré majú blízko k poľskej podobe tohto mena *Jerzy*. Na strednom a na východnom Slovensku sa domácke podoby mena *Juraj* používajú najčastejšie so začiatočným *d-*, vznikli vplyvom maďarskej podoby mena *György* [čítaj: *d'örd*], napr. *Đuro*, *Đurko*, *Đuri*, *Đurčo*, alebo aj *Dzuro*, *Dzuri*. Z týchto podôb sa utvoril celý rad priezvisk, napr. *Đurčo*, *Đurček*, *Đurčik*, *Đurčák*, *Đurdík*, *Đurdina*, *Đurec* (aj *Durec*, *Durdík*), *Đurech*, *Đureje*, *Đuriač*, *Đuračka*, *Đurian*, *Đuriančik*, *Đurica*, *Đurič*, *Đurička*, *Đuriga*, *Đurík*, *Đurina*, *Đurinda*, *Đuriš*, *Đuriška*, *Đuríček*, *Đurko*, *Đuroš*, *Đurove*, ale aj *Dzúr*, *Dzúrik*, *Dzurenda*, *Dzuriak*, *Dzuriaň*, *Dzurila*, *Dzurinda*, *Dzurove*, *Dzuruš* a ďalšie.

V češtine má meno *Juraj* podobu *Jiří*. Z nej vznikli české priezviská *Jira*, *Jirák*, *Jírek*, *Jiráň*, *Jiras*, *Jirásek*, *Jirát*, *Jirčák*, *Jirec*, *Jireček*, *Jirčik*, *Jirda*, *Jirka*, *Jiroš*, *Jirouš*, *Jiroušek*, *Jirot*, *Jirsa*, *Jirsák*, *Jirsík*, *Jiruš*, *Jiruta*, *Jiřík*, *Jiříček* a i. Ako výsledok jazykového kontaktu s češtinou sa aj na Slovensku používajú priezviská *Jirák*, *Jiránek*, *Jirásek*, *Jirát*, *Jirka*, *Jiroš*, *Jirsa* a *Jir-sák*.

V poľštine má meno *Juraj* podobu *Jerzy* (ako české *Jiří*). Z nej vznikli poľské priezviská *Jerzak*, *Jerzec*, *Jerzyc*, *Jerzyk*, *Jerzylo* a i. Podoba mena *Jura* vznikla v poľštine ako výsledok jazykového kontaktu s ukrajinčinou a slovenčinou. Z nej vznikli priezviská *Jurzak*, *Jurzec*, *Jurzyca*, *Jurzyk*,

Jurzyn, ale aj *Jur*, *Jura*, *Juracz*, *Jurajda*, *Jurak*, *Juran*, *Juraneek*, *Juras*, *Jurasz*, *Juraszko*, *Jurczak*, *Jurczek*, *Jurczyk*, *Jurosz*, *Jurysz*, *Juryj* a i. Vplyvom češtiny vznikli poľské priezviská *Jira*, *Jirak*, *Jirek*, *Jirka*, *Jirko*, *Jirsa*, *Jirsak*, *Jirsek* a z nich aj podoby *Ira*, *Irsa*, *Irsak*, *Irszik*, *Irzec*, *Irzyk*, *Hyrzyk* a i.

Slovenské priezvisko *Irsák* mohlo teda vzniknúť na Slovensku (aj v Poľsku) z českej podoby *Jirsák*, lebo v slovenčine (ani v poľštine) neexistuje na začiatku slova *ji-*, ale iba *i-*. Oproti českým podobám *jehla*, *jikra*, *jiskra*, *jistý*, *jizba* sú v slovenčine podoby slov *ihla*, *ikra*, *iskra*, *istý*, *izba* a pod.

Milan Majtán

Význam podstatného mena prípravok

V návrhoch textov slovenských technických noriem, ale aj v rozličných iných textoch sa používa slovo *prípravok* v spojeniach, ktoré nezodpovedajú jeho významu, napr. *prípravok na vypúšťanie a plnenie brzdového systému*, *prípravok na preskúšanie a nastavenie spojivej lamely*.

V týchto príkladoch nejde o význam „výrobok pripravený na použitie“, nejde o termín používaný najmä v chémii, ide tu o nástroj, pomocou ktorého sa vykonáva nejaká činnosť (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 2003). V takýchto súvislostiach treba nahradiť podstatné meno *prípravok* podstatným menom *pomôcka* s významom „vec slúžiaca na zvládnutie, uľahčenie niečoho“: *pomôcka na vypúšťanie a plnenie brzdového systému*, *pomôcka na preskúšanie a nastavenie spojivej lamely*.

V citovaných príkladoch slovné spojenia pomenúvajú jednoduché ručné nástroje, pomôcky. Podstatné meno *prípravok* sa bežne používa v spojeniach ako *čistiaci prípravok*, *vitamínový prípravok*, *opaľovací prípravok* a pod. a je možné ho nahradiť rovnoznačným prevzatým podstatným menom *preparát*. (Na používanie podstatného mena *prípravok* upozornila K. Hegerová v príspevku *Upínací prípravok? – Kultúra slova*, 2000, roč. 34, č. 3, s. 184 – 185)

Sibyla Mislovičová

SPRÁVY A POSUDKY

Odišla jazykovedkyňa PhDr. Elena Smiešková

V prvý júlový štvrtok tohto roka sme sa v pomerne krátkom čase naposledy rozlúčili už s druhou členkou lexikografických kolektívov, ktoré pripravili výkladové slovníky slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny, Slovník slovenského jazyka a Krátky slovník slovenského jazyka, s dlhoročnou pracovníčkou Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a s jednou z prvej generácie profesionálnych slovenských jazykovedkýň PhDr. Elenou Smieškovou, ktorá nás navždy opustila 2. júla 2006.

Elena Smiešková sa narodila 14. 8. 1919 v Záriečí v okrese Považská Bystrica. Po skončení vysokoškolských štúdií v odbore slovenský jazyk a nemecký jazyk, ktoré absolvovala v rokoch 1938 až 1942 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského a potom Slovenskej univerzity v Bratislave, niekoľko rokov pôsobila na gymnáziu a obchodnej škole v Bratislave a od roku 1951 sa stala pracovníčkou vtedajšieho Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. Titul PhDr. získala v roku 1975. Po príchode do Jazykovedného ústavu sa stala členkou slovníkového či lexikologicko-lexikografického oddelenia, ktorý pripravoval náš dosiaľ najväčší výkladový slovník slovnej zásoby slovenčiny – šesťzväzkový *Slovník slovenského jazyka*. Do tohto slovníka, ktorý vychádzal v rokoch 1959 až 1968, spracovala tisícky a tisícky slovníkových hesiel a od druhého zväzku bola aj spoluredaktorkou slovníka. Okrem toho do šiesteho zväzku do časti *Dodatky* pripravila kapitolu *Osobné mená*. Po dokončení prác na Slovníku slovenského jazyka sa zúčastnila na vypracovaní koncepcie *Česko-slovenského slovníka*, najmä časti týkajúcej sa konfrontácie českej a slovenskej frazeológie, konfrontácie frazeologických jednotiek dvoch veľmi blízkych slovanských jazykov, hoci jednotlivé heslá do tohto slovníka už priamo nekoncepovala. Spolupráca s autorským kolektívom Česko-slovenského slovníka vyústila však do redigovania a revidovania frazeologických jednotiek v tomto slov-

níku. V tom čase sa už naplno sústredila predovšetkým na výskum slovenskej frazeológie, čo bola jej srdcová záležitosť – možno povedať – od úplných začiatkov jej jazykovedného bádania. S touto problematikou publikovala viacero závažných štúdií, napr. *Jazyková kultúra a frazeológia* (1969), *Ustálené prirovnania vo frazeológii* (1970), *Predložkovo-menné konštrukcie vo frazeológii* (1974), *Porovnávanie vo frazeológii* (1974), *Vyjadrenie nesúhlasu, odmietania frazeologickými prostriedkami* (1976), *Antonymá v slovenskej frazeológii* (1980) a mnoho ďalších, ktoré našli ohlas nielen u nás, ale aj v zahraničí. Výsledkom výskumu slovenskej frazeológie bol aj *Malý frazeologický slovník*, náš prvý frazeologický slovník v pravom zmysle, ktorého prvé vydanie vyšlo v roku 1974 a potom slovník vyšiel ešte v ďalších štyroch vydaniach. Malý frazeologický slovník sa stal obľúbený pre svoju informačnú hodnotu nielen v radoch študentov, ktorým bol predovšetkým určený, ale aj v radoch publicistov a spisovateľov. Skúsenosti z redigovania frazeologizmov v Česko-slovenskom slovníku a z autorského spracovania Malého frazeologického slovníka Elena Smiešková zúročila aj pri konfrontácii slovenskej a maďarskej frazeológie ako spoluautorka *Slovensko-maďarského frazeologického slovníka* (1981).

Dosiahnuté výsledky pri výskume slovnej zásoby slovenčiny prirodzene viedli k tomu, že v prvej polovici osemdesiatych rokov sa zapojila do prípravy Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1987), a to nielen ako jedna z nosných autoriek, ale aj ako spoluautorka koncepcie tohto jednozväzkového výkladového slovníka súčasnej slovnej zásoby slovenčiny.

Kvalitné odborné vedomosti, zmysel pre jemný jazykový cit, presnosť a dobré poznanie nášho jazyka Elena Smiešková využila nielen pri bádateľskej činnosti a pri práci na lexikografických dielach, ale aj pri recenznej a vedecko-popularizačnej činnosti. Počas svojej pracovnej aktivity publikovala desiatky popularizačných príspevkov v jazykovedných časopisoch Slovenská reč a Kultúra slova a v jazykových rubrikách Slovenského rozhlasu, dennej a periodickej tlače, najmä v Pravde či Nedelnej Pravde, v Práci a v bratislavskom Večerníku. V tejto súvislosti nemožno nespomenúť jej účasť na revízií slovníkovej časti tretieho vydania Zaunerovej *Praktickej príručky slovenského pravopisu* (1966) a členstvo a aktívnu činnosť v redakcii nášho vedecko-popularizačného časopisu Kultúra slova od jeho založenia v roku 1967 až do odchodu do dôchodku v roku 1985.

Za dosiahnuté výskumné výsledky najmä v oblasti lexikológie, lexikografie a frazeológie jej v roku 1984 Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied udelilo vysoké odborové vyznamenanie Striebornú čestnú plaketu SAV Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách.

PhDr. Elena Smiešková napriek neľahkému životnému osudu šírila medzi kolegami na pracovisku atmosféru pokoja a vzájomného porozumenia, vždy ochotne pomohla a poradila najmä mladším kolegom a kolegyniam, ale nielen im, keď sa na ňu obrátili s otázkami, ktoré súviseli s jej výskumným zameraním, ale aj s inými problémami. Tak si ju pamätáme všetci, ktorí sme mali tú česť s ňou spolupracovať, a tak si budeme na ňu s úctou a láskou spomínať.

Češť jej pamiatke!

Matej Považaj

Profesor Horecký už nepríde...

(8. 1. 1920 – 11. 8. 2006)

Omnes eodem cogimur – Všetci sme pozvaní na ono miesto. Ani táto ohľaduplná zjemnená Horáciova výpoveď nič nemení na tvrdej, bolestnej, a predsa takej prirodzenej skutočnosti, že na poslednom mieste z tirády súradníc, ktorými sa vymedzuje človečenské bytie, je súradnica s názvom koniec; koniec pozemského putovania a návrat „zo zeme do zeme“ (Rúfus). Pozvanie na ono miesto prišlo profesorovi Jánovi Horeckému 11. augusta t. r. a pozvaný ho neodmietol – také pozvanie je totiž z rodu neodmietateľných. V piatok 18. augusta sa nielen príslušníci jazykovedného mikrokozmu, lež aj širšia vedecká komunita, kultúrna verejnosť a občania Stupavy s ním rozlúčili v bratislavskom Krematóriu a vzdali hold jeho záslužnému vedeckému dielu a občianskej angažovanosti.

Odišla ozajstná osobnosť sformovaná systematickým a trpezlivým plnením vytýčeného bádateľského cieľa, nie lacnými efemérnymi efektmi mediálnej propagácie. Odchod sa citeľne dotýka celej jazykovednej spoločnosti, nielen pracovníkov celoživotného materského pracoviska, t. j.

akademického jazykovedného ústavu, kde sa pri stretaní pracovníkov azda najčastejšie vyslovovali otázky Kedy príde pán profesor? Nevidel si profesora Horeckého? Horecký už odišiel? Definitívna odpoveď na všetky otázky platí od 11. augusta: J. Horecký už na pracovisko nikdy nepríde, neuvidíme ho, lebo odišiel do večnosti, do iného sveta...

Podobné otázky určite zaznievali aj na iných jazykovedných a neязыkovedných pracoviskách, s ktorými J. Horecký spolupracoval. Bolo ich neuveriteľne veľa. Jeho pomoc, radu, usmernenie potrebovali pri riešení konkrétneho odborného problému vedci iných odborov (v otázkach pomenovania), novinári, rozhlasoví pracovníci, aspiranti, doktorandi. Keby sa dala zostaviť číselná škála kvantity a kvality konzultačných služieb, J. Horecký by nepochybne dosiahol najvyššie čísla. Veď okrem písania druhou rozľahlou sférou jeho pôsobnosti boli práve konzultácie nezištne poskytované v zmysle biblického „zadarmo ste dostali, zadarmo dávajte“. Na štedrom rozdávaní je obdivuhodné, že aj naň mal čas. Ako len pravdivo a presne hovorí o ňom stará múdrosť, podľa ktorej potrebnú pomoc treba hľadať u toho, kto má najviac roboty. Osobná bibliografia – ide o neuveriteľných zhruba 2000 položiek, medzi nimi 10 monografií a množstvo rozsiahlych štúdií – ukazuje, že profesor J. Horecký naozaj mal vždy plné ruky práce, ale nehovoril o tom. Zvládol ju, lebo jazyk ako najľudskejší fenomén ho fascinoval a J. Horecký ho miloval, preto v jeho výskume nadšene a vytrvalo pokračoval do posledných chvíľ života. Doslova. Odišiel až vo chvíli, keď mu vypadlo pero z ruky, teda tak, ako odchádzajú ozajstní vedci a univerzitní profesori.

Do zoznamu členov redakčnej rady nášho časopisu sa v tomto čísle pred meno Ján Horecký vpísal symbol znamenajúci, že navždy odišiel redaktor, ktorý bez prerušenia pôsobil v redakčnej rade od 1. čísla 1. ročníka až do konca života. Výkonní redaktori sa ochotne podpíšu pod mienku, že bol najplodnejším autorom aj najkvalifikovanejším a najochotnejším posudzovateľom príspevkov iných autorov. Platí to vlastne o všetkých jazykovedných časopisoch. Do Kultúry slova písal najmä štúdie a články z oblasti lexikológie a odbornej terminológie, recenzie odborných aj umeleckých publikácií a krátke jazykové poznámky. Predstavujú ho ako pokračovateľa v rozvíjaní teórie a praxe jazykovej kultúry a terminológie, ktorých základy sám vybudoval monografiami *Kultúra slovenského slova* a *Základy slovenskej terminológie* (obidve práce vyšli v roku 1956). Ukazuje sa, že J. Horeckému ako

málokomu inému z jazykovedného spoločenstva oprávnené patria oficiálne neregistrované ani neudelované tituly kmeňový autor a zaslúžilý redaktor.

S autorom rozsiahleho jazykovedného diela, ochotným a neúnavným konzultantom, pohotovým redaktorom, skromným statočným človekom a mnohostranne angažovaným občanom Slovenskej republiky sme sa rozlúčili za krásneho letného dopoludnia v čase žatvy a zberu plodov zeme. Možno v tom vidieť čosi symbolické a hľadať paralelu? Zaiste, veď sa skončila životná púť vynikajúceho slovenského vedca, ktorý štedro rozsieval a štedro aj žal.

Na začiatku dôstojného rozlúčkového obradu zaznel po latinsky spievaný žalm s rezponzóriom *Už ma obkľúčili smrteľné stony, úzkosti záhrobia* a na konci celebrant predniesol modlitbu za zosnulých aj po latinsky. Naznačilo sa tak, že prof. J. Horecký bol aj klasickým filológom a že patril ku generácii, ktorá svojich drahých odprevádza do večnosti latinským pohrebným obradom. Hodno zaznamenať, že liturgiu vôbec (teda aj pohrebnú) chápal ako komunikáciu sui generis. V nadväznosti na latinské vložky do poslednej rozlúčky zakončíme aj tento nekrológ latinským prosebným trojverším zo slávnej omšovej sekvencie *Stabat Mater: Quando corpus morietur, fac ut animae donetur, paradisi gloria*. Po skone tela si duša zomrelého zaslúži rajskú slávu – *paradisi gloriam* –, veď si ju vydobyl zveľaďovaním talentov, ktoré dostal do vienka, bezhraničnou pracovitosťou, ľudskosťou, žičlivosťou a mnohými inými vlastnosťami, ktoré ho zdobili ako vedca aj človeka.

Vďaka, vzácny priateľ a učiteľ, za výnimočné jazykovedné dielo, vďaka za nezištne darované. Nech Ti je slovenská zem ľahká! Requescas in pace!

Ivan Masár

Dynamické tendencie v slovenskom pravopise

18. – 19. mája 2006 sa v Bratislave uskutočnila konferencia zameraná na otázky súčasného pravopisu v slovenčine, jeho kodifikácie a úrovne jazykovej kultúry na Slovensku vôbec. Podujatie zorganizovali Jazykovedný ústav

E. Štúra SAV, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Ministerstvo kultúry SR. Hoci sa pri tejto príležitosti nestretli všetci odborníci na danú problematiku – a niektorí, žiaľ, odriekli účasť na poslednú chvíľu –, samo rokovanie malo zaujímavý a dynamický priebeh.

Konferenciu otvoril Matej Považaj a po ňom ako prvý vystúpil Pavol Žigo, ktorý načrtnol vývinové tendencie slovenského pravopisu od 2. pol. 19. stor. do 1. pol. 20. stor. Autor poukázal na konfliktnosť jednotlivých kodifikačných kritérií, a to na dominantný významový a etymologický princíp pri kodifikácii v Krátkej mluvnici slovenskej (1852), v Cambelových prácach (1902, 1915, 1919) a v Pravidlách slovenského pravopisu (ďalej PSP) z r. 1931 a 1940, prejavujúci sa napr. v rozdieloch v písaní *i/y* v *l*-ových prídavnostiach a podmieňovacom spôsobe (mužské životné – *robili*, mužské neživotné, ženské a stredné – *robily*) či vo významovom rozlišovaní predpôň *s-*, *so-*, *z-*, *zo-* a predložiek *s*, *so*, *z*, *zo*. Foneticko-fonologický princíp sa dostal do popredia v kodifikačných prácach H. Barteka (neschválené PSP z r. 1939) a v PSP z r. 1953, v ktorých sa zjednotili prípony v *l*-ovom prídavnosti a morfológicky rozlíšili predložky *s*, *so* (spojenia s inštrumentálom) a *z*, *zo* (spojenia s genitívom) a foneticky odlišili predpony *s-*, *so-*, *z-*, *zo-*. Na pozadí princípov stavby, vývinu a fungovania jazyka, t. j. z hľadiska explanačnej lingvistiky, podľa P. Žiga by mal nasledujúci kodifikačný zásah prebiehať na úrovni fiktívnej ekvivalencie zvukovej a grafickej podoby jazyka, aby sa tak minimalizovala konfliktnosť kodifikačných kritérií.

Slavomír Ondrejovič načrel do problematiky kvantitatívnosti a rytmického zákona, resp. výnimiek z rytmického zákona. Podotkol, že pri nasledujúcej kodifikácii bude potrebné prehodnotiť niektoré pravidlá, hlavne tie, ktoré sa týkajú slovotvornej prípony *-ár/-iar* a jej krátenia po predchádzajúcej dlhej slabike s diftongom alebo dlhým monoftongom (dnešná kodifikácia povoľuje len prípady typu *dial'kar*; *bábkar*). Uvažuje sa o zavedení variantov typu *dial'kar*; *dial'kár*; *bábkar*; *bábkár* (v tejto súvislosti je užitočné odkázať na zborník *Kvantita v spisovnej slovenčine a slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA 2005, obsahujúci materiály z vedeckej konferencie konanej 2. – 3. apríla 2001 v Budmericiach). Autor sa pristavil aj pri prechýľovaní cudzích ženských priezvisk do slovenskej podoby s príponou *-ová*. Súhlasil s odporúčaním M. Považaja, že tieto prípady sa v istých komunikačných situáciách nemusia prechýľovať v nominatíve (napr. súpis

účastníčok súťaže s doplnením kontextu, na základe ktorého by bolo jasné, že ide o osoby ženského pohlavia), ale v nepriamych pádoch pri skloňovaní si prechýľovanie vyžaduje už samotná syntax vety.

Lubor Králik sa vo svojom zaujímavom referáte zameril na neetymologické prvky v súčasnom slovenskom pravopise, v ktorom sa vyskytujú prípady slov, ktorých dnešná pravopisná podoba nezodpovedá výsledkom etymologickej rekonštrukcie príslušných výrazov, napr. *stačiť* namiesto *statčiť*, *krehký* namiesto očakávaného *krechký*, ktoré je z praslovanského **krъchъ-kъjъ*. Autor nepokladá za náležité meniť existujúcu kodifikáciu. Etymológia ako disciplína skúmajúca pôvod slov a ich vývin môže podľa Ľ. Králika objasniť príčiny, prečo sa v daných prípadoch zaužívala príslušná „neetymologická“ forma.

Milan Majtán v príspevku *Ešte o pravopise viacslovných geografických názvov* upozornil na nebezpečné zákutia písania geografických názvov typu *Teplý Vrch* (názov obce) – *Teplý vrch* (názov vodnej nádrže v obci *Teplý Vrch*), v ktorých samo pomenovanie (*Vrch*, *vrch*) nekorešponduje s denotátom (obec, vodná nádrž). Podľa slov autora by si takéto prípady žiadali vypracovať jednoduchšie pravidlo zápisu.

K súčasnej slovenskej kodifikácii sa vyjadril aj orientalista Jozef Genzor. Jeho vystúpenie sa týkalo hlavne zachytávania výslovnostnej podoby najmä slov cudzieho pôvodu, ako sú napr. *Hollywood* [holivud], nie [holivúd], *byronizmus* [bajron-], nie [bajrn-]. Konštatoval aj nejednotnosť v uvádzaní variantov v PSP (2000) a Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ), napr. PSP *vtáci* – KSSJ *vtačí*, *vtáci*.

Ján Kačala prezentoval kodifikáciu v PSP z r. 1991, čiastočne aj z r. 1998. Kodifikácia z r. 1991 priniesla okrem iného aj zrušenie výnimky z rytmického krátenia v tvare činného prítomného prídavia typu *pišúci*, *vládmuci* na podoby *pišuci*, *vládmuci* a odstránenie výnimky pri substantívach so slovotvornými príponami *-ár*, *-áreň* po predchádzajúcej slabike s dlhým monoftongom (*výškar*, *prevádzkareň*). Kodifikácia z r. 1998 túto zásadu rozšírila aj na prípady po predchádzajúcej slabike s diftongom (*mliekar*, *mliekareň*). Išlo o ústretový krok smerom k bežným používateľom jazyka a verejnosť uvedené zmeny prijala, paradoxne však isté rozpory nastali v kruhu samotných jazykovedcov. Autora zároveň prekvapilo uvádzanie variantov typu *budhista*, *buddhista* v Encyclopaedii Beliana (2. zv. Bell – Czy, 2001) a pripravovanom výkla-

dovom Slovníku súčasného slovenského jazyka, pretože v doterajšej tradícii existovala len jediná podoba bez zdvojenej spoluhlásky.

O rytmickom krátení prednášal aj ďalší účastník konferencie – Ľubomír Kralčák. Ako uviedol, rytmické krátenie je jav, pri ktorom sa stretávajú dva odlišné procesy – lineárny (neutralizácia kvantity) a paradigmatický proces (premietanie derivačných, sémantických a gramatických faktorov na fonologickú rovinu).

Pravopisná problematika cudzích proprií bola témou vystúpenia Martina Ološtiaka. Autor sa v ňom zamerl na možnosti písania tzv. nemého *e* pri skloňovaní substantív mužského rodu (typ *Shakespeare – Shakespeara*: odpadá nemé *e*, typ *Lodge – Lodgea*: nemé *e* sa ponecháva pre výslovnosť predchádzajúcej spoluhlásky, typ *White – Whit(e)a*: variantná možnosť) aj pri prechýľovaní (typ *Stone(ová)* alebo *Stonová*). Možno upozorniť, že autor vydal v r. 2006 Slovník anglických vlastných mien v slovenčine.

V popoludňajšom bloku vystúpili pracovníci oddelenia jazykovej kultúry a terminológie Jazykovedného ústavu L. Štúra. Úvodné slovo patrilo Matejovi Považajovi, ktorý sa venoval najfrekventovanejším pravopisným problémom pri písaní vlastných mien. Používatelia rozporuplne prijímajú písanie názvov rozličných dokumentov menej závažného charakteru (napr. názvy interných správ) s malým začiatočným písmenom, pretože je pre nich ťažké odhadnúť mieru dôležitosti. Podobne je to s písaním spojenia *vláda Slovenskej republiky*. Používatelia vládu Slovenskej republiky vnímajú ako jeden z najvyšších štátnych orgánov, preto bývajú často v rozpakoch, keď majú napísať toto pomenovanie s malým začiatočným písmenom. Tento prípad a ďalšie podobné prípady signalizujú potrebu zamyslieť sa nad doterajšou kodifikáciou.

Na Pravidlá slovenského pravopisu z hľadiska ich používateľov sa pozrela aj Sibyla Mislovičová, ktorá zdôraznila potrebu modernejšieho, používateľsky prítiažlivejšieho spracovania ich textovej časti, ktoré by väčšmi zodpovedalo súčasnému spôsobu získavania informácií. Autorka ďalej navrhla pripraviť širšie koncipovanú príručku slovenského jazyka, ktorá by obsahovala okrem pravopisných zásad aj gramatické, lexikálne, slovotvorné, príp. štylistické informácie, pretože práve takéto súhrnný typ príručky používatelia jazyka potrebujú.

Výsledky dotazníkového prieskumu v školskej praxi (základné a stredné školy) týkajúce sa úprav, zmien a celkovej koncepcie 1. a 2. vydania PSP

(1991, 1998) prezentovala Iveta Vančová. Učiteľia sa v ankete mohli vyjadriť k zjednoteniu písania geografických názvov typu *Ulica osloboditeľov*, uhorských historických mien, k variantnému písaniu príslovkových výrazov typu *načierno/na čierno*. Dotazník ďalej zisťoval postoj pedagógov k otázke zjednodušeného písania čiarky pred priradovacími spojkami *a, i, aj, ani, alebo, či*, stanovisko k rozšíreniu pravidla o rytmickom krátení prípon *-ár; -áreň* po predchádzajúcej dlhej slabike s dlhou samohláskou alebo s dvojhláskou (*dráhar; mliekar*) – väčšina opýtaných v tom vidí pozitívne zjednodušenie, iní krátku výslovnosť pociťujú ako neprirodzenú. Závety ukázali, že učiteľia v zásade zmeny a úpravy PSP neodmietajú, ale to, či boli zjednodušujúce, ukáže až každodenná prax. Pedagógovia by v ďalšom vydaní PSP privítali aj základné informácie z morfológie a syntaxe, teda z disciplín, ktorých moderné spracovanie v súčasnosti chýba.

Písaním veľkých písmen z pohľadu jazykovej poradne sa vo svojom príspevku zaoberala Katarína Kálmánová. Na jazykovú poradňu sa obracajú dve skupiny používateľov slovenčiny – tí, ktorí s PSP nepracujú a k písaniu veľkých písmen pristupujú skôr intuitívne, a profesionálni používatelia jazyka (asistentky, učiteľia, redaktori a pod.). K. Kálmánová konštatovala pokles úrovne písania korešpondencie. Mnohí opytujúci sa mylne domnievajú, že tvary zámen *ty, tvoj, vy, váš* sa v listoch, e-mailoch či esemeskách už nemusia písať s veľkým začiatočným písmenom. Problémy spôsobuje napr. aj kolektívne vykanie, apelativizácia mien (*správa sa ako Judáš – je to hnusný judáš*), apelativizácia značiek áut (*škodovka, mercedes*), relatívne najnovšie aj písanie veľkých/malých písmen v dokumentoch Európskej únie.

S konkrétnymi návrhmi na úpravu a doplnenie v ďalšom (štvrtom) vydaní PSP vystúpila vo svojom príspevku Silvia Duchková. Predložené námety týkajúce sa hlavne pravopisného a gramatického slovníka by mali pomôcť používateľom. Napr. pri slovách s dvojakým skloňovaním by sa malo zjednotiť uvádzanie gramatických prípon v oboch číslach (*hymnus*, G sg. *-su/-nu*, ako aj N pl. *-sy/-ny*; popri neživ. *model* /predloha, vzor/, G sg. *-u* L *-i* N pl. *-y* uvádzať aj živ. N pl. *-i* /manekýn/). Je neopodstatnené uvádzať plurál napr. pri slove *veľkoburžoázia* žiada sa dôslednejšie označovať inštrumentál plurálu pri maskulínach zakončených na *-nt, -nd, -rd, -rt, -kt, -st* (*recipientmi, doktorandmi*). Nie je potrebné zachytávať už tie slová, ktoré pomenúvajú neaktuálne reálie (*päťhaliernik, šesťstotrojka*) a pod.

Začiatok druhého rokovacieho dňa patrilo dvom redaktorkám pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka. Alexandra Jarošová predstavila jednotlivé typy a problémy spracovania variantnosti vo výkladovom slovníku. Ako uviedla, variantnosť sa vníma pozitívne a svedčí o dynamike v jazyku. Vynára sa však otázka, ako tento jav podchytiť lexikograficky: pravopisné varianty (*cabriolet, kabriolet*), morfológické (dôležité je aj poradie uvádzania variantov, napr. *dvojhárok -rku/-rka*), výslovnostné (*gél* [gel, gél]), slovtvorné (*ateliérny, ateliérový*), apelativizácia, resp. proprializácia (typ *Fúria* – mytol. postava, *fúria* – rozzúrená žena) a pod.

Na túto problematiku plynulo nadviazala Klára Buzássyová. Autorka zdôvodnila uvádzanie variantných podôb typu *Apolón, Apollón; Buddha, Buddha* aj tým, že pôvodnú podobu odporúčajú aj klasickí filológovia a podoby *Apollón, Buddha* zaznamenáva aj najnovšia Encyclopaedia Beliana (1. zv. A – Belk, 1999, 2. zv. Bell – Czy, 2001) a slovníky iných jazykov (napr. Le Robert micro, 1998). Ďalej poukázala na mimojazykové ťažkosti pravopisného rozlišovania dvojice *Žid* (príslušník izraelského národa) a *žid* (vyznávač náboženstva) v konkrétnych textoch. Treba brať do úvahy aj hláskové odlišnosti v rámci slovtvorného hniezda, napr. *hebrejský, hebrejčina* (adaptácia prostredníctvom latinčiny) a *hebraistika* (adaptácia prostredníctvom gréčtiny). S autorkou súhlasil aj Ľ. Králik, ktorý v diskusii uviedol, že slovenčina má aj iné analogické prípady, v ktorých sa korene hláskovo odlišujú (*archaický – archeológia, prax – praktický* a pod.).

O tom, že pravopis v súčasnosti nie je prestížnou záležitosťou hlavne mladých ľudí, hovoril Ján Bosák. Mládež akoby týmto prístupom vyjadrovala akési svoje „rebelantstvo“. PSP sú podľa neho preťažené expresívnymi, cudzími a knižnými slovami, ktoré nie sú vždy opodstatnené v pravopisnom slovníku. Žiada sa aj inovovať dokladový materiál v teoretickej časti.

Pravopisnej syntaktickej otázke, konkrétne tesným a voľným polopredikatívnym konštrukciám a ich (ne)vyčleňovaniu v písanej podobe sa v referáte *Sémantika, intonácia, interpunkcia* venoval Juraj Vaňko, pričom zdôraznil, že nie vždy je korešpondencia medzi zvukovou a grafickou podobou.

Miroslav Dudok sa vo svojom vystúpení dotkol neistoty vysokoškolských študentov pri rozdeľovaní slov typu *I-rak, i-dea*, pri ktorých PSP na jednej strane neodporúčajú takéto delenie, no na druhej strane pripúšťajú toto použitie v úzkych novinových stĺpcoch. V druhej časti svojho prí-

spevku M. Dudok na príklade zaužívaného („chybného“) prepisu do slovenčiny a nesprávnej výslovnosti obce v Republike Bosny a Hercegoviny *Medjugorje* – slovenský prepis *Medžugorie* ukázal, ako sa z „chyby“ stáva kodifikáciou „pravidlo“ (podľa autora aj na základe pravidiel o transkripcii chorvátskeho písma v PSP totiž správna podoba prepisu by mala byť *Međugorie*; v slovníkovej časti PSP je však podoba *Medžugorie*).

Po jednotlivých blokoch si účastníci konferencie mohli vymeniť svoje názory a vyjadriť sa ku konkrétnym referátom v diskusii. Vo všeobecnosti prevládala otázka kvantity a vyskytli sa rôzne, aj protikladné názory týkajúce sa (ne)zavádzania kvantitatívnych variantov. Ako na záver uviedol S. Ondrejovič, hoci chýbalo niekoľko špecialistov v danej oblasti, stretnutie prinieslo množstvo zaujímavých pozorovaní a zo sumára doterajších zistení bude treba opatrne a „s chladnou hlavou“ vychádzať pri príprave ďalšieho vydania Pravidiel slovenského pravopisu, aby sa tak stali východiskovou a prítlačivou pomôckou pre používateľov slovenského jazyka.

Nicol Janočková

Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky

[VAŇKO, Juraj – KRÁL, Ábel – KRALČÁK, Ľubomír: Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa 2006. 152 s. ISBN 80-8050-957-3.]

Súčasnú slovenskú publicistiku charakterizujú prejavy, ktoré si vďaka ustavičnej produkcii žánrovo pestrých komunikátov a aj vďaka možnostiam pomerne ľahkého prístupu k prijímateľovi upevňujú svoje dominantné postavenie medzi ostatnými komunikačnými sférami. Zaujímavú sondu do jazyka a štýlu novín, rozhlasu a televízie, ba dokonca aj do komunikácie v internetovom prostredí prináša publikácia *Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky* od troch významných predstaviteľov slovenskej jazykovedy pôsobiacich na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

Monografia má tri kapitoly: *Jazyk a štýl novín a weblogov* (Juraj Vaňko), *Zvuková stránka súčasnej slovenskej publicistiky* (Ábel Kráľ) a *Dynamika súčasného jazyka a médiá* (Ľubomír Kralčák) a vznikla ako posledný výstup výskumnej úlohy *Jazykovokomunikačné a translátologické súvislosti súčasných civilizačno-kultúrnych procesov v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti*, ktorá bola súčasťou úlohy štátneho programu výskumu a vývoja *Civilizačno-kultúrne procesy v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti*.

V prvej kapitole *Jazyk a štýl novín a weblogov* sa J. Vaňko venuje trom otázkam: modálnosti v publicistických textoch, tematickej a sémantickej štruktúre textu novinového komentára a komunikačno-štylistickým osobitostiam weblogov ako jedného z najnovších internetových útvarov. Svoje chápanie modálnosti opiera o pozíciu autora v reči, vychádza z jeho vzťahu k propozičnému obsahu výpovede, resp. k textovej téme, t. j. k tomu, o čom sa hovorí alebo píše. Zaujímanie postoja pritom korešponduje s komunikačným zámerom autora, je jeho nevyhnutnou súčasťou. Autor analyzuje prejavy modálnosti v povrchovej rovine textu i v jeho hĺbkovej štruktúre a osobitnú pozornosť venuje implicitným, sofistikovaným postupom vyjadrovania subjektívneho postoja autora publicistického textu so snahou vytvoriť identické postoje u čitateľov. Patrí k nim využívanie intertextových zložiek textu a tematizácia textu. V stati venovanej štúdiu komentára J. Vaňko zisťuje osobitosti interakcie medzi autorom a prijímateľom so zreteľom na aktuálny spoločenský kontext. Do tretice sa venuje výskumu moderného komunikátu elektronickej komunikačnej sféry známemu ako weblog alebo blog. Autor poukazuje na dva smery vo vývine blogov: jednu vetvu predstavujú štylisticky homogénne texty príbuzné s publicistickými útvarmi s väzbami na analytické a beletristické žánre a druhú vytvárajú štylisticky heterogénne útvary tematicky zacielené na subjektívnu sféru ich autora. Významné je autorovo zistenie, že príbuznosť blogov prvej skupiny sa týka iba ich jazykovo-štylistickej výstavby, no pokiaľ ide o pragmaticko-komunikačný aspekt, medzi týmito útvarmi je rozdiel vyplývajúci z odlišného komunikačného rámca (napr. zasadenie blogu do elektronického internetového komunikačného prostredia, hypertext ako základ blogovania, sprostredkovaná intertextovosť internetu). J. Vaňko upozorňuje, že veľká podobnosť blogov s útvarmi publicistického štýlu je zdanlivá a porovnaním jednotlivých parametrov publicistického štýlu s analogickými činiteľmi blogov zisťuje kon-

krétno rozdiely, napríklad výraznejšie prenikanie hovorových prvkov do pripraveného písomného prejavu blogov, narúšanie monologickej blogov dialogizujúcimi prvkami, zúžená verejnosť blogov (daná užším okruhom používateľov internetu a počtom čitateľov blogov), zásadný rozdiel sa takisto spája s informačnosťou (na rozdiel od publicistických prejavov, blogy vzhľadom na svoj intertextový či metatextový charakter informáciu primárne neprinášajú) a pod. V kontexte týchto odlišností a aktuálneho vývoja J. Vaňko charakterizuje blogy ako zatiaľ hybridný útvar v prostredí internetovej komunikácie.

Druhá kapitola pod názvom *Zvuková stránka súčasnej slovenskej publicistiky* prináša hodnotenie stavu súčasnej jazykovej kultúry vo významnej sfére jej uplatňovania – vo vysielaní slovenských rozhlasových a televíznych staníc. Á. Král sa v nej sústredil na zvukovú stránku reči v rozhlase a televízii – na analýzu fonetických a ortoepických javov. Pritom poukazuje na to, že rečové prejavy pred mikrofónom vo vysielaní rozhlasu a televízie sa obyčajne opierajú o napísaný text, ktorý sa číta alebo hovorí naspamäť podľa vopred pripraveného podkladu – v tomto prípade je to vlastne interpretácia, čo zvyšuje náročnosť práce rozhlasových a televíznych profesionálov. Autor zdôrazňuje skutočnosť, že žijeme v čase návratu k hovorenému slovu, na čom sa v rozhodujúcej miere zúčastňuje i rozhlas a televízia. Vo svojom výskume pokračuje praktickým aplikovaním *Pravidiel slovenskej výslovnosti* (2005) a sleduje cieľ predložiť fakty a upozorniť pracovníkov rozhlasu a televízie na viaceré špecifiká ich práce, ale aj na pretrvávajúce problémy i nedostatky, ktoré prekračujú hranice zdravej jazykovej dynamiky. Kritickými poznámkami sa autor dotýka viacerých jazykových problémov vo vysielaní štátnych i komerčných staníc rozhlasu a televízie. Z tohto dôvodu napísal svoju štúdiu tak, aby bola prístupná tzv. bežnému čitateľovi a mohla byť praktickou pomôckou práve rozhlasovým a televíznym profesionálom.

V tretej kapitole s názvom *Dynamika súčasného jazyka a médiá* sa E. Kralčák zaoberá otázkou, ako médiá vplyvajú na dynamiku súčasnej slovenčiny. Tento problém rozpracúva v troch častiach. V prvej časti sa venuje dynamike jazyka vo všeobecnosti, načrtáva základné rozdiely medzi synchronným a diachrónnym prístupom ku skúmaniu jazyka a osobitne sa sústreďuje na analýzu pojmov súčasný jazyk a aktuálny stav jazyka. V druhej časti vymedzuje komplexnú sústavu exogénnych (vonkajších) faktorov dy-

namiky jazyka ako východisko lokalizácie médií v rámci dynamických procesov. V tretej časti rieši základnú otázku svojho výskumu, t. j. vplyv médií na jazyk, a to prostredníctvom analýzy piatich najvýznamnejších aspektov charakterizujúcich dynamiku súčasnej mediálnej komunikačnej sféry (technologické inovácie, vývoj vzťahov medzi účastníkmi masovej komunikácie, zmeny v kvantite komunikátov, vznik nových typov textov, anglicizácia ako prejav globalizácie). Analýzou uvedených aspektov autor poukazuje na úzku previazanosť mediálnej komunikačnej sféry s prevládajúcimi tendenciami v používaní príznakových jazykových prvkov v jednotlivých typoch mediálnych produktov.

Publikácia *Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky* prináša erudovaný pohľad na celý rad aktuálnych problémov masmediálnej komunikácie. Prezentovaná problematika je výsostne aktuálna a zaujme nielen odbornú verejnosť, ale aj bežného čitateľa, ktorý sa prirodzene zaujíma o aktuálny vývoj komunikačných postupov a stratégií v globalizovanej a internetom ovplyvnenej spoločnosti, ako aj o vplyv týchto činiteľov na vývin a používanie slovenčiny. Publikácia je takisto významným zdrojom poznatkov a informácií pre študentov slovakistiky, žurnalistiky, translatológie a masmediálnych štúdií a ako taká by nemala chýbať v študovniach filologických a filozofických fakúlt slovenských univerzít.

Gabriela Miššiková

SPYTOVALI STE SA

Skracovanie cudzích mien typu Gyula. – Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme dostali otázku, ako sa majú skracať cudzie krstné mená typu *Gyula*, v ktorých sa prvá hláska zapisuje dvoma písmenami. Tu je naša odpoveď:

V jazykovej praxi, ako sa o tom možno presvedčiť aj na internete, cudzie krstné mená typu *Gyula* sa neskracujú vždy rovnako. Raz sa skracujú tak, že sa zaznačí iba prvé písmeno krstného mena, teda v danom prípade iba v podobe *G*. (porov. napríklad skracovanie krstného mena maďarského poslanca Národnej rady SR Gyulu Bárdosa v rozličných textoch v podobe *G. Bárdos*), inokedy sa skracujú tak, že sa zaznačia prvé dve písmená z mena *Gyula*, teda *Gy*. (porov. *Gy. Bárdos*). Rozhodnúť o tom, ktorá z uvedených podôb by sa mala uplatňovať, môžeme na základe porovnania s praxou pri skracovaní iných mien, no nielen mien, ale aj iných slov, v ktorých sa na začiatku vyskytujú slovenské hlásky, ktoré sa zapisujú dvoma písmenami, ako sú hlásky *dz*, *dž* a *ch*. V Pravidlách slovenského pravopisu (3. vyd. z r. 2000, s. 73) sa v podkapitole 3. *Veľké písmená v skratkách a ustálených značkách* uvádza: „Slová začínajúce sa písmenami (zložkami) *ch*, *dz*, *dž* skracujeme pomocou celých zložiek *CH*, *DZ*, *DŽ* alebo *Ch*, *Dz*, *Dž*, napr. *CHTF*, *ChTF* (chemickotechnologická fakulta)...“ Podľa tejto zásady sa krstné mená *Chariton*, *Chotimír*, *Christián*, *Chotimíra*, *Christiána* skracujú ako *Ch.*, mená *Džamila*, *Džesika* ako *Dž.* Túto zásadu treba uplatňovať aj pri skracovaní začiatočných hlások zapisovaných zložkami vyskytujúcimi sa v cudzích menách. Napríklad začiatočnú hlásku *d'* zapisovanú v maďarských menách zložkou *gy* budeme pri skracovaní mena *Gyula* písať v podobe *Gy.* (porov. spomínané meno *Gy. Bárdos*), takisto *György* – *Gy.* (porov. *Gy. Lukács*). Podobne budeme postupovať aj pri iných maďarských menách, v ktorých sa na začiatku vyskytujú iné hlásky zapisované zložkovým pravopisom, napr. *zs* [vysl. ž]: *Zsigmond* – *Zs.* (porov. *Zs. Móricz*), *Zsolt* – *Zs.* (porov. *Zs. Simon*), *Zsuzsa* – *Zs.*, ale napríklad aj pri francúzskych menách *ch* [vysl. š]: *Charles* – *Ch.* (porov. *Ch. de Gaulle*), *Charlotte* – *Ch.* (porov.

aj meno anglickej spisovateľky *Ch. Brontëovej*), *ph* [vysl. *f*]: *Philippe* – *Ph.* (porov. *Ph. Hériat*), pri nemeckých menách *ch* [vysl. *ch*]: *Christoph* – *Ch.* (porov. *Ch. Wieland*), pri anglických menách *ch* [vysl. *č*]: *Charles* – *Ch.* (porov. *Ch. Dickens*) atď.

Matej Považaj

O slovese zlaňovať. – Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV sme dostali e-mail s otázkou, ktorá z podôb sloviess *zlaňovať*, *zlanovať* je správna.

Sloveso *zlaniť* ani jeho nedokonavá podoba *zlaňovať* či *zlanovať* sa v základných kodifikačných príručkách, ako sú Pravidlá slovenského pravopisu a Krátky slovník slovenského jazyka, neuvádzajú. Tieto slová nezachytáva ani starší Slovník slovenského jazyka. Ide pritom o slová, ktoré sa bežne používajú v horolezeckej či záchranárskej terminológii. Pomenúva sa nimi zostup po lane, teda činnosť, pri ktorej sa osoba spúšťa po istenom lane zo skaly, prípadne z budovy alebo z iného vyššie položeného miesta. Takýto spôsob zostupu sa využíva nielen v horolezectve, ale aj pri práci vo výškach, v jaskyniarstve, v záchranárstve, v armáde či pri policii. V tejto súvislosti sa v rozličných textoch stretávame s podobami nedokonavého slovesa *zlaňovať* i *zlanovať*. Pri rozhodovaní o správnej podobe nedokonavého slovesa východiskom je dokonavé sloveso *zlaniť*, nie podstatné meno *lano*. Keďže v základe dokonavého slovesa *zlaniť* je mäkká spoluhláska *ň* (v slabike *ni*), jej mäkkosť sa zachováva aj v nedokonavom slovese *zlaňovať*. Podobne je to aj pri iných slovesách, napr. *zraniť* – *zraňovať*, *rozbahniť* – *rozbahňovať*, *odbremeniť* – *odbremeňovať*, *uzákoniť* – *uzákoňovať*. Slovesné podstatné meno utvorené zo slovesa *zlaňovať* je *zlaňovanie*, napr. *zlaňovanie skál*, *zlaňovanie budovy*, *zlaňovanie mosta*, a funguje aj ako pomenovanie lezeckej techniky.

Keďže slovesá *zlaniť* a *zlaňovať* sú pomerne frekventované, bolo by vhodné ich zaradiť do ďalšieho vydania Pravidiel slovenského pravopisu a Krátkeho slovníka slovenského jazyka.

Iveta Vančová

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Nové výrazy (52)

daňový príd., nové v spojení **daňové prázdniny** obdobie, počas ktorého štát poskytuje daňové úľavy a iné zvýhodnenia na získanie a podporu obyčajne zahraničných investorov: *Slovenská vláda sa zaviazala poskytnúť daňové prázdniny za to, že spoločnosť nebude prepúšťať a bude investovať do rozvoja podniku.* – *Ak Európska komisia prinúti Slovensko zrušiť daňové prázdniny, vláda nájde iný spôsob, ako vykompenzuje firmám sľúbenú podporu.* – *Novela zákona o daniach z príjmu iba určuje podmienky na priznanie daňových prázdnin v budúcnosti, ale nerieši doteraz priznané daňové úľavy.* (INTERNET)

Výraz *daňové prázdniny* sa stal frekventovaný najmä v publicistike a súvisí s ekonomickou politikou štátu. Takto sa nazýva obdobie, v ktorom štát oslobodzuje od povinnosti platiť daň z príjmov a poskytuje niektoré formy finančnej pomoci. Cieľom je podporiť prílev zahraničných investícií v krajine a tak oživiť jej ekonomiku. Ide napr. o príspevok na novovytvorené pracovné miesto, na vybudovanie infraštruktúry v ekonomicky slabšej oblasti. Dané stimuly majú prispieť k rozvoju stratových podnikov, k založeniu nových podnikov a k vytvoreniu nových pracovných možností. Výraz *daňové prázdniny* je zakotvený aj v legislatíve. Používa sa najmä v publicistike, z ktorej, tak ako mnohé publicizmy, prenikol i do bežných jazykových prejavov.

derniéra gen. -y (fr.), nové vo význame **1.** posledná prezentácia výstavy: *Začiatkom septembra sa vo výstavných priestoroch Liptovského múzea uskutočnila slávnostná derniéra výstavy Fotoklubu.* – *Derniéra výstavy bude spojená s premietaním filmu.* – *V žilinskej literárnej kaviarni AF Café sa 9. augusta o 17. h uskutoční derniéra výstavy Patchwork Marty Kačmárovej,*

na ktorej nebude chýbať sama autorka. (INTERNET) 2. posledný športový zápas: *V dvoch tohtosezónnych zápasoch týchto tímov sa zrodila remíza, tak čo keby sa skončila **derniéra** Púchova v Corgoň lige víťazstvom? – **Derniéra** sa mu nevydarila, keďže v Boltone prehrali 1 : 2.* (INTERNET)

Výraz *derniéra*, ktorým sa označuje posledné predstavenie divadelnej hry, je novší ako jeho opozitum *premiéra*. Oba výrazy majú pôvod vo francúzštine. Slovo *premiéra* vzniklo z francúzskeho slova *première*, ktoré sa vyvinulo substantivizáciou radovej číslovky ženského rodu *première* „prvá“ a pomenúva prvé verejné predstavenie umeleckého diela – hry, filmu, opery ap. Slovo *derniéra* vzniklo analogicky podľa slova *premiéra*, a to z francúzskeho ženského prídavného mena *dernière* – „posledná“. Na rozdiel od slova *premiéra* sa ako spodstatnené prídavné meno vo význame „posledné divadelné predstavenie“ vo francúzštine nepoužíva. Slovo *derniéra* sa v uvedenom význame dostalo do slovníkov cudzích slov až v 90. rokoch 20. storočia (v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra dokonca nie je ani jeden doklad na toto slovo). Najnovší výskyt slova *derniéra* ukazuje, že tento výraz prekročil oblasť divadelníctva a začína sa používať aj vo výtvarnom umení či v športe. Slovom *derniéra* sa vo výtvarnom umení nazýva posledná prezentácia výstavy, v športe posledný zápas súťaže alebo sezóny. Kým v divadelníctve slovo *derniéra* funguje ako opak slova *premiéra*, vo výtvarnom umení ani v športe sa takto neuplatňuje. Opozitum slova *derniéra* vo výtvarnom umení je slovo *vernissáž*, *otvorenie* či *prezentácia* výstavy. *Derniéra* výstavy nie je iba posledným dňom prehliadky, ale podobne ako *premiéra* koná sa za prítomnosti autora a je spojená s programom, je to slávnostné zakončenie podujatia. Niektoré doklady ukazujú, že slovo *derniéra* sa podobne ako slovo *premiéra* príležitostne používa aj vo všeobecnejšom, prenesenom význame „posledná činnosť, posledné pôsobenie niekoho“, napr. *Derniéra jedného premiéra. – Protest maturantov – derniéra spoluorganizátora.*

klíma gen. -y (gr.), hovor. klimatizácia: *Niektoré autobusy majú **klímu**, ale na tie ja väčšinou nemám šťastie. – Zvažujeme kúpu **klímy** do bytu.* (INTERNET) – *V aute bola **klíma**, takže sa dalo vydržať.* (ÚSTNY PREJAV)

Hovorový výraz *klíma*, ktorým sa v súčasnom jazyku skrátene nazýva klimatizačné zariadenie, klimatizácia, má pôvod v gréckom slove *klíma*,

gen. *klīmatos* „sklon (Zeme k Slnku), podnebie“ od gréckeho slova *klinō* „kloním sa“. Novotvar *klīma* vo význame „klimatizácia“ je homonymný so slovom *klīma* vo význame „podnebie“, prenesene „prostredie, ovzdušie“.

lastminutka gen. -y (angl.), slang. zázjazd ponúkaný cestovnou kanceláriou tesne pred začiatkom za zníženú cenu, last minute: *V cene našej lastminutky boli len raňajky.* – *Lieta po cestovných kanceláriách a zháňa vhodnú lastminutku.* (INTERNET) – *Zoženiem si nejakú lastminutku.* (ÚSTNY PREJAV)

Slovo *lastminutka* bolo utvorené z anglického výrazu *last-minute*, ktorý sa zaužíval v cestovnom ruchu na označenie zázjazdu, ktorý ponúkajú cestovné kancelárie krátko (zvyčajne niekoľko dní) pred jeho uskutočnením za nižšiu cenu, ako je cena daného zázjazdu predávaného vo zvyčajnom časovom predstihu. Anglický výraz *last-minute* (v slovenčine lexikograficky zachytený v najnovších slovníkoch cudzích slov ako *last minute*) vznikol spojením prídavného mena *last* – „posledný“ a *minute* – „minúta, chvíľa“ a znamená „v poslednej minúte, na poslednú chvíľu“. Slovenský tvar *lastminutka* vznikol spojením adjektívnej časti *last* a slovného základu *minut-* pomocou prípony *-ka*. Nejde teda o zloženinu cudzej časti *last-* a zdrobneniny *minútka* od slova *minúta*, preto sa v slove *lastminutka* zachováva krátkosť anglického východiskového slova. Slovo *lastminutka* zaraďujeme medzi štylisticky príznakové výrazy, ako *kreditka* ← *kreditná karta*, *legitka* ← *legitimácia*, *prezenčka* ← *prezenčná listina*, *šestnástka* ← *šestnástročné dievča*. Má slangový charakter a vyskytuje sa najmä v hovorených jazykových prejavoch.

lastminutovka gen. -y (angl.), slang. zázjazd ponúkaný cestovnou kanceláriou tesne pred začiatkom za zníženú cenu, last minute: *Počkám si na leto a vezmem nejakú lastminutovku.* (INTERNET)

Slovo *lastminutovka* je variantný, menej častý slangový výraz pre slovné spojenie *last minute*. Bolo utvorené rovnakým slovtvorným postupom ako slovo *lastminutka* pomocou prípony *-ovka*.

prekrúžkovať dok. publ. **1.** zakrúžkovaním mena vybraného kandidáta na kandidačnej listine dať kandidátovi preferenčný hlas a umožniť jeho postup na vyššie (zvoliteľné) miesto: *Volebný systém umožňuje uplatniť pre-*

ferencie, čiže určitý počet kandidátov **prekrúžkovať** na zvoliteľné miesta. – Poslancom sa stal aj kandidát na 23. mieste, ktorého voliči **prekrúžkovali** na 4. miesto. (INTERNET) 2. počtom preferenčných hlasov predstihnúť iných kandidátov: *Väčšinu voličov máme na západe Slovenska, takže kandidáti zo západu hocikedy **prekrúžkujú** tých zo stredu a východu.* – Ako hodnotíte fakt, že vás **prekrúžkoval** o 1 500 hlasov? – Je jasné, že kandidát so 14 percentami nemôže **prekrúžkovať** niekoho, kto ich má 46. (INTERNET)

Sloveso *prekrúžkovať* sa zrodilo v publicistike po zavedení prednostného hlasovania vo voľbách. To umožnilo voličom dať hlas konkrétnemu kandidátovi zakrúžkovaním jeho mena na kandidačnej listine, aby získal dostatok preferenčných hlasov a mohol byť zvolený za poslanca. Vďaka preferenčným hlasom sa niektorí kandidáti umiestnení na nižších miestach na kandidátke môžu dostať vyššie, čo zvyšuje ich šancu dostať sa do parlamentu. Ako ukazujú doklady, pri slovese *prekrúžkovať* sa vyvinuli dva významy. Sloveso *prekrúžkovať* hodnotíme ako hovorové.

prekrúžkovať sa dok. publ. postúpiť z nižšieho miesta na kandidačnej listine na vyššie (zvoliteľné) miesto získaním preferenčných hlasov zakrúžkovaním: *Podľa analytikov mediálne známe osoby majú šancu **prekrúžkovať sa** do parlamentu.* – *Verí, že sa jej podarí „**prekrúžkovať sa**“ na lepšiu, zvoliteľnú pozíciu.* (INTERNET)

Aj zvrtné sloveso *prekrúžkovať sa* vzniklo v jazyku publicistov. Jeho význam môžeme vyložiť ako „získaním preferenčných hlasov zakrúžkovaním postúpiť vyššie“. Formálne sa zaraďuje medzi slovesá, ktoré majú význam „dostať sa niekam (do niečoho, cez niečo) vykonaním istej činnosti“, ako sú napr. slovesá *prebiť sa, predriapať sa, prebrodiť sa, prekopať sa*, ale významovo s nimi nekorešponduje, lebo činnosť krúžkovania nevykonnáva nositeľ deja. Sloveso *prekrúžkovať sa* je štylisticky príznakové slovo, ktorého expresívnosť niektorí autori naznačujú úvodzovkami. Spolu so slovesom *prekrúžkovať* patrí medzi sezónne slová – vyskytuje sa v období volieb.

Silvia Duchková

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (34)

fajn¹ neskl. príd. (nem.← fr.) hovor. majúci kladné vlastnosti, dobrý, príjemný: *si fajn človek; je to celkom fajn dievča; požičal som si fajn knihu; nájsť si fajn robotu; mať fajn pocit; Už sú tu fašiangy a s nimi čas plesov a nervozita, či šaty budú sedieť, či bude fajn atmosféra.* [Vč 1974]; *Je to veľmi fajn zábava.* [Pc 1998]

fajn² prisl. obyč. v prísudku al. vetnom základe (nem. ← fr.) hovor. vyjadruje pocity pohody, ľahkosti; syn. dobre, príjemne: *máme sa fajn; bude nám spolu ohromne fajn; je tu fajn teplúčko; fajn sa zabaviť; cítiť sa fajn; Máš sa? – Fajn. Ako po skúške; Bolo to veľmi fajn a radi si na to spomíname.* [Pc 1998]

fajne 2. st. -nejšie prisl. hovor. dobre, príjemne, kvalitne, veľmi; syn. fajnovo, paradne: *fajne štiplavý mexický guláš; fajne sa najesť; fajne si vypiť; Pri bitke fajne doriadil kamaráta.* [VNK 1999] ukázkovo, poriadne

fajnosť -ti -tí ž. hovor.

1. iba sg. výborná kvalita niečoho; syn. fajnovosť: *fajnosť vína; fajnosť látky*

2. jemná a dôvtipná podrobnosť; syn. fajnovosť: *tešiť sa z fajností umeleckého textu;*

fajnosťka -ky -tok ž. zdob. expr. k 2; syn. fajnovôstka: *Píše básničky. Trochu krkolonné, také vymýšľance, fajnosťky.* [M. Bútorá]

fajnota -ty -nôt ž. hovor. dobré, chutné jedlo, dobrotá, fajnovosť: *zabijačkové fajnoty; Každý deň mi nosili fazuľu s pečeným mäsom, praženicu a čo ja viem aké fajnoty.* [J. Pohronský]

fajnovka -ky -viek ž. hovor. nedotklivý človek, nedotklivec: *vyčítajú mi, že som fajnovka; Keď je taká fajnovka, nemala sa vydať za policajta.* [P. Andruška]; *Toho si neber na byt, to je mudrlant a fajnovka, bude ti otravovať život.* [P. Karvaš]

fajnovo 2. st. -vejšie prísl. hovor.

1. výborne z hľadiska akostnej kvality, dobre, kvalitne; syn. fajne: *fajnovo* vyúdené klobásky; *fajnovo* sa obliekať; *fajnovo* si vypiť

2. podľa uhladeného spoločenského správania, taktne, delikátne: *fajnovo* sa správať, vyjadrovať; *fajnovo* s niekým zaobchádzať; *Boli ste už niekedy na vernisáži? Ono to tak fajnovo a dôstojne znie.* [VNK 2000]

fajnovosť -ti -tí ž. hovor.

1. iba sg. výborná, zodpovedajúca kvalita niečoho: *fajnovosť* materiálu, oblečenia

2. chutné, lahodné jedlo; syn. dobrota: *fajnovosti* francúzskej kuchyne; *jedol som veľkú fajnovosť*; *ulakomiť sa na všelijaké fajnovosti*; *Krémila som ťa fajnovosťami*, *držala som ťa ako vo vatičke.* [P. Andruška]

3. jemná a dôvtipná podrobnosť; syn. jemnosť, finesa: *vychutnať všetky fajnovosti hereckého prejavu*; *technické, muzikantské fajnovosti*; *Úplnou fajnovosťou je elektrické otváranie bočných posuvných dverí.* [Inet 2004]; *Púšťa sa do maľovania so všetkými maliarskymi fajnovosťami.* [Sme 1998]

fajnový -vá -vé 2. st. -vejší príd. (nem. ← fr.) hovor.

1. majúci požadované, výborné vlastnosti, kvalitný; syn. fajný: *fajnový* tovar, materiál; *fajnové* jedlo, oblečenie; *piť fajnový* koňak; *ísť do fajnového* podniku; *ušiť si šaty z fajnovej* látky; *nosiť fajnové* topánky; *Dáme si niečo fajnové.* [Pd 1995]; pren. expr. *pochádzať z fajnovej* rodiny

2. vyznačujúci sa jemnosťou, taktom, taktný, jemný: *fajnové* správanie; *vyberať fajnové* slová; *Prijímam veci, ako prichádzajú, a snažím sa ich riešiť spôsobom fajnovým, jednoduchým a ľudským.* [A. Matuška]; *Je to fajnová otázka.* [LT 1998] delikátna

3. prejavujúci priveľkú starostlivosť o seba a svoje okolie, úzkostlivý, háklivý: *fajnová* slečinka; *Ten je príliš fajnový, aby nosil košeľe po zosnulom.* [F. Cádra]

fraz. *mať fajnový* nos byť priberčivý

fajňmeker -kra pl. N -kri m. (nem.) hovor. expr. kto si potrpí na dobré a kvalitné veci (čo sa týka chuti i vkusu), pôžitkár, labužník: *náročný fajňmeker*; *filmový, čitateľský, počítačový fajňmeker*; *špeciality pre fajňmekrov*; *nadchnúť tenisových fajňmekrov*; *mať meno medzi hudobnými fajňmekrami*; *nestrann-*

ný **fajňšmeker** *výtvorov pani módy* [Vč 1971]; *Výsledkom je čítavá próza, ktorá uspokojí rovnako hltáča príbehov ako literárneho fajňšmekra.* [Sme1998];

fajňšmekerka -ky -riek ž.

fajňšmekersky prísl. hovor. expr. fajňšmekerským spôsobom, pôžitkársky, labužnícky: **fajňšmekersky** *prešpikovať pstruha slaninkou*; **fajňšmekersky** *fajčiť*; *S pohárikom v ruke si fajňšmekersky vychutnáva Bachove pašie.* [InZ 1999]

fajňšmekerský -ká -ké príd. hovor. expr. (o chuti, o vkuse, o kvalite) určený pre fajňšmekrov, labužníkov; vzbudzujúci pôžitok, pôžitkársky, labužnícky: **fajňšmekerský** *bonbónik*; **fajňšmekerská** *hudba*; *Nádherná vysokohorská hrebeňovka je jednou zo skutočných fajňšmekerských lahôdok.* [VNK 2003]

fajňšmekerstvo -va s. hovor. expr. vlastnosť fajňšmekra, pôžitkárstvo, labužníctvo, vychutnávačstvo: *poetické fajňšmekerstvo*; *Gurmandstvo – v našom chápaní – nie je zhodné s fajňšmekerstvom.* [Š. Žáry]; *S jedlom rastie chuť – lenže aj fajňšmekerstvo, nároky.* [Vč 1971]

fajný -ná -né 2. st. -nejší príd. (nem. ← fr.) hovor.

1. majúci lahodnú chuť: **fajný** *guláš*; **fajná** *zmrzlina*; *piť fajné víno*

2. majúci požadované, výborné vlastnosti; syn. fajnový: **fajný** *olej*; *nosiť fajné košele*; *Pekné čižmičky*, **fajná** *koža.* [Pd 1995]

faloš falše ž. (nem. ← franc.) predstieranie niečoho, čo nezodpovedá vnútornému presvedčeniu; syn. falošnosť, pretváрка, pokrytectvo: *ľudská faloš*; *studená faloš*; *mnoho falše*; *úsmev bez falše*; *nenávidieť faloš*; *rozpoznať, cítiť faloš*; *bojovať proti falši sveta*; *Od včera večera mňa už nebaví faloš a pretváрка.* [K. Jarunková]

falošne 2. st. -nejšie prísl.

1. s veľkou dávkou falše; syn. neúprimne, pokrytecky: **falošne** *sa usmievať*; **falošne** *sa správať*

2. pomocou podvodu, klamstva: **falošne** *hrať* napr. karty, kocky; **falošne** *niekoho obviňiť*; **falošne** *prisahať*; *Kto falošne svedčil, namieste ho dali palicovať.* [B. Tinák]

3. z hľadiska skutočnosti chybné, nesprávne: **falošne** interpretovať napr. dielo, autora; *Prečo napodobňovať prírodu tak vulgárne a falošne?* [I. Izakovič]; *Sám Stodola označil svoju hru ako satiru na falošne chápaný humanizmus.* [VNK 2000]

4. spôsobom nezodpovedajúcim harmónii; syn. disharmonicky, zle: **falošne** hrať na hudobnom nástroji; *Brnkal na tenisovej rakete a falošne vyspevoval.* [D. Dušek]

falošnický¹ -ka -ke príd. príznačný pre falošníka: **falošnický** úsmev; **falošnicke** oči

falošnický² prísl. ako falošník: **falošnický** sa usmievať

falošník -ka pl. N -íci G.-kov m. neúprimný, falošný človek: *úsmev falošníka; Čo mám rozmýšľať o takom falošníkovi falošnom.* [K. Jarunková];

falošnica -ce -níc ž.

falošnosť -ti ž.

1. vlastnosť toho, kto je falošný, kto sa pretvaruje; syn. faloš: ženská **falošnosť**; *Odmietame ich falošnosť a nezodpovednosť.* [SRo 1993]

2. nepravdivý, podvodný charakter niečoho: *odhaliť falošnosť dokumentov; Falošnosť kreditnej karty sa podarilo zistiť pracovníčke predajne.* [Pd 1995]; *Všetci štyria cítili falošnosť týchto slov.* [M. Ferko]

falošný -ná -né 2. st. -nejší príd. (nem. ← fr.)

1. ktorý sa pretvaruje, nezmyšľá ani nekoná úprimne; svedčiaci o tom; syn. neúprimný, pokrytecký; op. úprimný: **falošný** človek; **falošná** ľútosť, skromnosť, blahosklonnosť; **falošné** kamarátstvo; *má falošný úsmev; prejavovať falošný súcit; prelievať falošné slzy; V Michalovom hlase bolo falošnej žoviálnosti aspoň za štyri porcie.* [Vě 1982]

lexikálne spojenie **falošný** prorok/mesiáš hlásateľ klamlivých, škodlivých myšlienok

2. dopúšťajúci sa podvodu: **falošný** hráč; **falošný** svedok; *Môj mi vravel, že je falošný kartár.* [M. Krmo]

3. založený na klame, na podvode: **falošné meno** op. pravé; **falošné údaje** op. pravdivé; **falošná prísaha**; **falošná hra**; **falošné svedectvo**, **alibi**; *Umienil som si, že sa budem brániť a dokážem, že ide o falošné obvinenie.* [J. Lenčo]

4. určený na podvod a vyrobený takým spôsobom: **falošný kľúč**; **falošná karta**; **falošné číslo auta**; **falošné dno** na taške, kufri

5. vyvolávajúci dojem pravosti; syn. nepravý, falšovaný: **falošný pas**; **falošný vodičský preukaz**; **falošná bankovka**; **retiazka z falošného zlata**

6. nezhodujúci sa so skutočnosťou; syn. mylný, nepravdivý, chybný: **falošný výklad**; **falošná predstava**; **falošný poplach**; **falošná morálka**, **rétorika**; **mať falošné ilúzie**, **nádeje**; *je to iba falošné zdanie*; *stíhať pre šírenie falošnej správy*

7. hovor. nahrádzajúci niečo pravé; syn. nepravý, umelý: **falošný chrup**; **falošná brada**; **falošná perla** op. pravá; *nosiť falošné mihalnice*; **falošná sviečková**; **falošný losos**

8. krajč. neslúžiaci pôvodnému účelu; syn. ozdobný: **falošná dierka** na blúzke nerozstrihnutá; **falošná manžeta** prišitá k látke; **falošné vrečko** zašité; *Golierik je špicatý a okolo zapínania je preštepovaná falošná léga.* [Vč 1971]

9. nevyhovujúci harmónii, disharmonický: **falošný spev**; *v skladbe zaznel falošný tón*; *neznášam jeho falošné pískanie*

prirovnanie **falošný ako mačka/liška** neúprimný, pokrytecký
fraz. *byť na falošnej stope* ísť nesprávnou cestou

falš -šu pl. N -še m. (nem. ← franc.) šport. úder, hod al. kopnutie, po ktorom lopta dostáva nový, meniaci sa a nečakaný smer; rotovaná lopta: **falšom prekonať brankára**

falšovať -šuje -šujú -šuj! -šoval -šujúc -šujúci -šovaný -šovanie nedok. i dok. (nem. ← franc.) (čo)

1. s podvodným zámerom vyhotovovať, vyhotoviť napodobneniny a vydávať ich za pravé; syn. falzifikovať: **falšovať peniaze**, **kolky**; **falšovať úradné dokumenty**; **ochranné prvky proti falšovaniu bankoviek**; **falšovaný podpis**; *priznať sa k falšovaniu listín*; *Za falšovanie dokladov sú až tri roky.* [M. Zelinka]; *Jediné, čo sa nikomu nechce falšovať, sú knihy.* [LT 1998]

2. zámerne nesprávne vykladať, vyložiť; syn. skresľovať: **falšovať dejiny**; *Ide o vedomú koncepciu falšovania skutočnosti najčastejšie z ideologických zámerov.* [LT 1998]

3. zámerne uvádzať, uviesť nesprávne údaje: **falšovať** *pracovné výkazy; falšovanie volebných výsledkov*

4. pridávať, pridať do látky niečo cudzorodé a tým ju znehodnocovať, znehodnotiť (s cieľom zväčšiť objem): **falšovať** *víno, mlieko riediť vodou*

5. šport. udierať, udrieť, hádzať, hodiť, kopať, kopnúť loptu tak, aby rotovaním nabrala nečakaný smer: **falšovaná lopta**;

dok. k 1 – 4 → **sfalšovať**

falšovateľ -ľa pl. N -lia G -ľov m. kto niečo falšuje, robí napodobeniny a vydáva ich za pravé; kto uvádza nesprávne údaje: **falšovateľ** *bankoviek; falšovateľ dejín; falšovateľ faktov; postih falšovateľov telefónnych kariet; zadržat' falšovateľov kolkov;*

falšovateľka -ky -liek ž.

falšovateľský -ká -ké príd. súvisiaci s falšovateľom; slúžiaci falšovateľovi: **falšovateľská činnosť; falšovateľská dielňa; falšovateľské pomôcky, prístroje; trestný čin výroby falšovateľského náčinia** [Pd 1995]

falšovateľstvo -va s. činnosť falšovateľa: *Slečna by sa v budúcnosti pokojne mohla živiť falšovateľstvom, taký robustný talent prejavila.* [LT 1998]

falzifikácia -ie ž. (lat.)

1. vyhotovovanie, vyhotovenie napodobnenín s cieľom vydávať ich za originály; syn. falzifikovanie, falšovanie: **falzifikácia** *peňazí, listín, rukopisu, obrazu*

2. zámerne prekrúcanie, prekrútenie skutočnosti; syn. falšovanie: **falzifikácia dejín; falzifikácia výsledkov hlasovania**

3. filoz. vyvrátenie hypotézy v procese jej testovania; op. verifikácia

falzifikačný -ná -né príd. súvisiaci s falzifikáciou; používaný pri falzifikácii: **falzifikačný postup; falzifikačný materiál, prístroj**

falzifikát -tu pl. N -ty m. (lat.) napodobnenina vydávaná za originál: *bezcený, vydarený falzifikát; falzifikát vodičského preukazu; rozširovanie falzifikátov tisícokorunáčok; rozpoznať falzifikát obrazu; Odborníci však pochopi-*

li, že ide o primitívne a neštyľové **falzifikáty**. [P. Dvořák]; *Obchod s umením sa len tak hemží falzifikátmi*. [Pc 1998]

falzifikátor -ra pl. N -ri m.

1. kto vyhotovuje napodobeniny, falzifikáty; syn. falšovateľ: **falzifikátor** obrazov, dokumentov; známy **falzifikátor** listín; odhalil skupinu **falzifikátorov** peňazí

2. kto zámerne prekrúca skutočnosť; syn. falšovateľ: **falzifikátor** dejín;
falzifikátorka -ky -riek ž.

falzifikátorský -ká -ké príd. súvisiaci s falzifikátorstvom, s falzifikátorom; syn. falšovateľský: **falzifikátorská** činnosť; **falzifikátorské** úsilie; **falzifikátorské centrum**

falzifikátorstvo -va s. činnosť falzifikátora: *A to je súčasne ich ochrana pred obvinením z falzifikátorstva*. [Vč 1990]

falzifikovať -kuje -kujú -kuj! -koval -kujúc -kujúci -kovaný -kovanie nedok. i dok. (lat.) (čo)

1. s podvodným zámerom vyhotovovať, vyhotoviť napodobneniny; syn. falšovať: **falzifikovať** doklady; **falzifikovaný** dokument, list; *evidovať prípad* **falzifikovania** bankoviek

2. zámerne prekrúcať, prekrútiť fakty; syn. falšovať: **falzifikovať** históriu; **falzifikovať** výsledky testov; *Niekoľkokrát a rôznym spôsobom verifikovaná i falzifikovaná správa vyznela kuriózne*. [LT 1991];

dok. k 1, 2 → **sfalzifikovať**

falzum -za L -ze pl. N -zá G fálz s. (lat.) kniž. napodobenina vydávaná za pôvodinu, originál, falzifikát: *historické falzum*; *uhorské falzá rakúskych mincí*; *pravý podpis na falze*; *predloha na vyhotovenie fálz*; *Tento hľadač a bádateľ sám do skaly vysekával nápisy, vyrábal falzá*. [LT 1998]

Adriana Oravcová

Skratky prameňov: Inet – Internet, InZ – Inzine, LT- Literárny týždenník, Pc – Práca, Pd – Pravda, SRo – Slovenský rozhlas, Vč – Večerník, VNK – Východoslovenské noviny – Korzár

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Jazyková ozvena zo športových reportáží

IVAN MASÁR

Tento rok je rokom viacerých veľkých športových podujatí, preto aj televíznych a rozhlasových reportáží bolo a je neúrekom. Prvé miesto u nás zaujali reportáže z majstrovstiev sveta v hokeji a po nich z majstrovstiev sveta vo futbale. V nejednom prípade sa v reportážach potvrdila pohotovosť a jazyková tvorivosť reportérov. Bolo to tak povedzme zavedením slovesa *vykartičkovať sa* s významom „vyradiť sa z hry pre faul, za ktorý sa dáva žltá alebo červená karta“. Sloveso *vykartičkovať sa* je vtipný jazykový prostriedok s vyhlídkou na zaradenie do slovníka, pravda, s kvalifikátorom upozorňujúcim na výrazy z oblasti športu, prípadne športového slangu. V protiklade s jazykovou tvorivosťou stoja vyjadrenia *ošidná situácia*, *zatopit' domácej obrane* a i. Pri nich reportéri pozabudli, že slovo *ošidný* je zbytočná výpožička; namiesto neho má slovenčina prídavné mená *klamný*, *falošný*, *zradný*, *neprijemný* a ďalšie. A zabudli aj na to, že nie sloveso *zatopit'/zatápať*, ale sloveso *podkúriť/podkurovať* má v slovenčine význam „spôsobiť/spôsobovať starosti, ťažkosti, nepríjemnosti“. V rade nevhodných slov sa v reportážach osobitne vyníma dvojslovné pomenovanie *vyhlásený strelec*. Má to byť hráč – najčastejšie futbalista alebo hokejista –, čo dáva veľa gólov. Tu sa stretáme s amatérskym prekladom českého prídavného mena *věhlasný*, ktoré neznamena *vyhlásený*, ale *chýrny*, *slávny*, *vynikajúci*, *znamenity*. Tento príklad ukazuje, že aj pri takom blízkom jazyku, ako je pre nás čeština, treba dávať pozor na slová, ktoré teória prekladu kvalifikuje ako zradné.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 2. 9. 2002)

O význame slova *alternatíva*

EVA RÍSOVÁ

V dnešnej poznámke chceme osvetliť pôvod a význam slova *alternatíva*, ktorého frekvencia sa v týchto predvolebných dňoch mimoriadne zvyšuje, a to nielen v elektronických médiách a v tlači, ale preniká nám do vedomia aj z početných plagátov, napr. *zvoľte si správnu alternatívu, ľavicová alternatíva* atď. Pôvod podstatného mena *alternatíva* je v latinskom slove *alter*, čo značí „jeden z dvoch, druhý, iný“. S tým korešponduje aj jeho základný význam v slovenčine, a to možnosť voľby medzi dvoma riešeniami, jedna vec z dvoch, napr. *stáť pred rozhodujúcou alternatívou* značí „stáť pred výberom z dvoch riešení“. Okrem tohto základného významu sa slovo *alternatíva* používa aj vo význame „možnosť“ a tento význam zachytávajú súčasné slovníky cudzích slov, ale aj Krátky slovník slovenského jazyka, ktorý ho kvalifikuje ako publicizmus, pričom uvádza spojenie *využiť všetky alternatívy*. V tomto význame sa slovo *alternatíva* spája aj s určitou číslovkou, napr. *ponúkajú sa tri alternatívy, mohol si vybrať z piatich alternatív*. Tu môžeme slovo *alternatíva* nahradiť priamo slovom *možnosť*, teda *ponúkajú sa tri možnosti, mohol si vybrať z piatich možností*. V istých prípadoch môžeme pred slovo *alternatíva* dosadiť aj iné slová, napr. *každá, ľubovoľná, dobrá, zlá alternatíva* a pod. Oveľa presnejšie aj pestrejšie by boli takéto spojenia, keby sa v nich slovo *alternatíva* nahradilo slovami s konkrétnym významom, napr. *príležitosť, perspektíva, budúcnosť, nádej, výber* a i.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 6. 9. 2002)

Miešané vajcia?

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

Vajce je vhodnou surovinou na prípravu jedla nezriedka uvádzaného na našich jedálnych lístkoch ako *miešané vajcia*. Toto slovné spojenie je novšieho pôvodu. Vzniklo doslovným preložením českého názvu *míchaná vejce*. Na Slovensku sa toto chutné jedlo pripravované na rozpraženej slaninke a cibulke alebo diétne na masle nazýva *praženica* alebo aj *vaječ-*

nica. Kým slovo *praženica* je v spisovnom jazyku všeobecne rozšírené, slovo *vaječnica* je menej rozšírené. Ich existencia v spisovnom jazyku je podmienená výskytom oboch názvov v stredoslovenských nárečiach. O ich jazykovo-geografickom rozšírení môžeme získať názorný obraz zo štvrtého zväzku Atlasu slovenského jazyka vydaného v roku 1984. Okrem spisovných názvov *praženica* a *vaječnica* sa v slovenských nárečiach vyskytujú aj ďalšie názvy. V západoslovenských nárečiach sú rozšírené názvy odvodené od slovesa *škvariť*, a to *škvarenina*, ktoré sa dostalo aj do spisovného jazyka, *škvarenica* a *škvarčina*. V časti východoslovenských nárečí (napr. na Spiši) používa sa v tomto význame slovo *pankuch*, jednotlivo aj *ponkuch*. Je to slovo z nemeckého *Pfannkuchen* vo význame „pražený na panvici“. V časti východoslovenských nárečí je *rantota* i *ratota*. Ide o slovo prevzaté z maďarčiny (z maďarského slova *rántotta*). Okrem spomenutej trojice *praženica*, *vaječnica* a *škvarenina* sú všetky ostatné názvy nárečové. Vráťme sa však k názvu *miešané vajcia*. Nie je nijaký racionálny dôvod na to, aby tento novší, pôvodom prevzatý dvojslovný názov vytlačil z jedálnych lístkov dávno ustálený domáci názov *praženica*. Bolo by dobré, aby sa naši kuchári a majitelia reštaurácií vrátili k pôvodnému domácemu názvu *praženica*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 9. 9. 2002)

Spoluhláska r v cudzojazyčných menách

JÁN KAČALA

Otázka výslovnosti cudzojazyčných mien v slovenskom kontexte je pri terajších bohatých medzinárodných kontaktoch a pohotovej výmene informácií stále v popredí pozornosti. Už sme upozorňovali, že tu všeobecne platí požiadavka prispôsobovať výslovnosť cudzích mien možnostiam a potrebám jazyka, v ktorom sa cudzie mená používajú. Pripomínali sme potrebu vyslovovať mená zakončené na *-er* (napríklad *Carter*, *Becker*) so zachovaním spoluhlásky *r* na konci, aby sa v slovenčine neporušil základ na skloňovanie takéhoto mena, t. j. na pridávanie pádových prípon k základu. V dnešnej poznámke bude reč o výslovnosti spoluhlásky *r* v iných pozí-

ciách, ako je koniec slova. Všimli sme si, že napríklad v mene bezpečnostnej poradkyne americkeho prezidenta Condoleezy Riceovej sa začiatocné *r* v slovenskom kontexte vyslovuje v zhode s anglickou výslovnosťou asi ako *u*, t. j. [*uaisová*]. Tu zisťujeme protirečenie už v tom, že aj prípona *-ová* je prispôbovacím prvkom vo vzťahu k slovenskému kontextu, kým pri spoluhláske *r* sa zachováva pôvodná výslovnosť. Neprispôbená výslovnosť však nepridáva ani menám, ani hovoriacemu na originalite, lež v slovenskom kontexte vyznieva neprirodzene. Spoluhlásku *r* v anglických menách treba v slovenskom kontexte prispôsobene vysloviť ako naše *r* [*raisová*], tak ako to robíme aj pri francúzskych menách, napríklad pri mene francúzskeho prezidenta Jacquesa Chiraca. Pri výslovnosti cudzích mien musíme mať na myslí to, že takéto mená sprostredkujeme slovenskému poslucháčovi.

(Jazyková poradňa Slovenskeho rozhlasu, 27. 9. 2002)

Flexibilnejšie cestovanie?

JÁN HORECKÝ

Správa železníc nám najnovšie ponúka *flexibilnejšie cestovanie*. Do tohto pojmu zahŕňa také „produkty“ – ako sa príliš odbornicky vyjadruje v istom oznámení –, ako je zlacnený spätočný cestovný lístok, možnosť zlacnenia pri skupinovom cestovaní alebo aj isté výhody na niektorých miestnych tratiach. Právom sa však niektorí z vás pozastavujú nad tým, ako možno takéto výhody zahrnúť do pojmu *flexibilný*, resp. *flexibilné cestovanie* či dokonca *flexibilnejšie cestovanie*. Znalci latinčiny vedia (alebo si nájdu v slovníkoch cudzích slov), že *flexibilný* znamená „ohybný, pružný“, ale v prenesenom význame aj „mäkký, povolný, ústupčivý“, ba niekedy aj naopak, „nestály, vrtkavý“. Je očividné, že ani jedným z týchto prídavných mien nemožno jednoznačne a uspokojivo pomenovať uvádzané zlacnené spôsoby cestovania. Je tu podozrenie, či nejde o mechanické prevzatie z angličtiny. V dostupných anglických slovníkoch sa však prídavné meno *flexible* prekladá ako *ohýbatelný, pružný*, resp. *nestály*, teda v zhode s významami, ktoré sme už uviedli ako východisko úvah. Z týchto poznatkov,

ktoré sme vcelku bežne, bez hlbších výkladov uviedli, vyplýva podľa našej mienky jednoznačný záver. Prídavným menom *flexibilný*, resp. jeho tvarom *flexibilnejší* nemožno charakterizovať ani jednu vlastnosť ponúkaného spôsobu cestovania, resp. obstarávania cestovných lístkov. Veď vlastne nejde o spôsob cestovania, ale o prípravné činnosti, predovšetkým o obstarávanie cestovných lístkov.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 4. 10. 2002)

Krdeľ vtákov, nie stádo vtákov

IVAN MASÁR

Netradične začneme úryvkom z novinárskeho rozhovoru: „*Viete si predstaviť, že na slovenskom vidieku sa namiesto kráv a oviec budú pásť stáda pštrosov? – Nie stáda, ale krídle, pán redaktor. Už som vám povedala, že pštros je hydina.*“ Z jazykovokultúrneho hľadiska je úryvok zaujímavý pre dve veci. Po prvé objasňuje spájateľnosť slov *krdeľ* a *stádo*. Ich spoločným významovým prvkom je, že označujú väčšiu skupinu zvierat, rozdiel zasa v tom, že každé má inú spájateľnosť. *Stádo* je väčšia skupina zvierat, najmä kopytníkov, žijúcich spolu buď vo voľnej prírode, buď v špeciálnych chovných zariadeniach. Podľa toho spájateľnosť slova *stádo* možno ilustrovať spojeniami *stádo kamzíkov, stádo jeleňov, stádo diviakov; stádo kráv, stádo koní*. Popri slove *stádo* má rovnaký význam a rovnakú spájateľnosť aj slovo *črieda*. Aj *krdeľ* je väčšia skupina zvierat, predovšetkým vtákov. Spájateľnosť slova *krdeľ* ilustrujú spojenia *krdeľ husí, krdeľ lastovičiek, krdeľ vrabcov*, a teda aj *krdeľ pštrosov*. Naznačené vymedzenie spájateľnosti východiskových slov však neslobodno chápať ako absolútne a bezvýnimčné. Jazyková prax aj slovníky slovenského jazyka ukazujú, že s ich spájateľnosťou je to zložitejšie. Významnú úlohu v tom zohráva možnosť vybrať zo synonymického radu slov *črieda, stádo, krdeľ, húf*, ale aj *kopa, hromada, záľaha*. Jedny sa používajú výlučne na pomenovanie počtu zvierat, druhé na pomenovanie počtu čohokoľvek. Druhou zaujímavosťou úvodného úryvku

je pohotové upozornenie na to, že v súvislosti s vtákmi treba hovoriť o *krdloch*, nie o *stádach*. Je to pekný príklad spontánnej jazykovej výchovy a neinštitucionalizovanej starostlivosti o zvyšovanie jazykovej kultúry.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 11. 10. 2002)

Lomítko je lomka

MATEJ POVAŽAJ

Aj vo verejných rečových prejavoch môžeme počuť alebo čítať slovo *lomítko*. Autori prejavu toto slovo používajú na označenie interpunkčného znamienka v podobe mierne naklonenej čiarky, ktoré sa v písanom texte používa na vyjadrenie podielu vyjadreného číslicami, napr. $2/3$ (dve tretiny), na vyjadrenie podielového alebo pomerného vzťahu dvoch veličín zaznačených číslicami alebo značkami, ktorý sa slovne vyjadruje predložkou *na* alebo predložkou *za*, napr. *spotreba 7 l/100 km* (sedem litrov na sto kilometrov), *rýchlosť 130 km/h* (stotridsať kilometrov za hodinu), v odborných textoch na naznačenie variantnosti alebo protikladnosti výrazov a pod. Slovo *lomítko* súvisí so slovesom *lomiť*, presnejšie s prídavným menom *lomený*, resp. s tvarom *lomené*, a je utvorené príponou *-tko*. Je však všeobecne známe, že slová utvorené príponou *-tko* nie sú súčasťou slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Namiesto nich máme slová utvorené príponou *-dlo*, teda nie *lehátko*, *sluchátko*, *struhátko*, *kružítko*, ale *ležadlo*, *slúchadlo*, *strúhadlo*, *kružidlo*. Okrem prípony *-dlo* sa uplatňuje aj prípona *-ka*. Na označenie rozmeru na mape nepoužívame slovo *merítko*, ale slovo *mierka*. Ani slovo *lomítko* nepatrí do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Namiesto neho máme slovo takisto utvorené príponou *-ka*, t. j. slovo *lomka*. Slovo *lomka* ako pomenovanie interpunkčného znamienka sa uvádza nielen v jazykových príručkách, ako sú Pravidlá slovenského pravopisu alebo Krátky slovník slovenského jazyka, ale aj v slovenskej technickej norme o písomnostiach. Preto je odôvodnené namiesto nespisovného slova *lomítko* používať náležite utvorené spisovné slovo *lomka*. Toto naše upozornenie chceme adresovať aj technicky orientovaným pracovníkom, ktorí sa pri svojej práci častou stretávajú s lomkou.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 14. 10. 2002)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300